

€ 2,75

JAARGANG 13 NUMMER 3 en 4 NOVEMBER 2002

STIELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

- IJscoman Belfi stopt na bijna halve eeuw
- Nederlandse Rotogravure Maatschappij
- Industrieel Erfgoed op internet

Colofon

Stielz Jaargang 13 (2002) Nummer 3/4.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: joopgijs@hetnet.nl Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal .15 voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal 15 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal 50. Losse nummers 2,70.
Internetadres Stiel: www.industrieel-erfgoed.nl/stiel (Ook te bereiken via www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

Redactie Stielz

Eric Jan Weterings Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam; tel 020-6648296; e-mail: ej.weterings@planet.nl
Sophie Verburgh (vormgeving/eindredactie)

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605.

Druk

ElVe Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk
Donna Smith

Medewerkers aan dit nummer:

Piet de Baar is medewerker van het Gemeentearchief Leiden
Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden en is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.j.bavelaar@freeler.nl
Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het ANP
Joop Gijsman is oud-ondernemer
Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden
Fred Sengers is hoofdredacteur van Incentive.
Eric Jan Weterings is historicus en senior-eindredacteur van het ANP.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven:

Dieben BV Beheersmij.
Djoser BV
Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs. F. Sengers (voorzitter), J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester), Mr. Ir. L. Barendregt, W. Burgers, Drs. H.D. Tjalsma, Drs. E.J. Weterings

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL:

Luigi Belfi, de Italiaanse ijscoman die bijna een halve eeuw op de brug over de Zoeterwoudse Singel bij de de Jan van Houtkade was te vinden, siert pagina drie van dit blad. Belfi behoorde tot het Leidse straatmeubilair. Behoorde, want afgelopen najaar staakte hij zijn nering en het minste wat je als periodiek over het 'werkend verleden van Leiden' kunt doen is documenteren wat verdwijnt. 'Documentatie' is er in dit blad ook over de bekende zeep- en parfumeriefabriek van Sanders, die na ruim anderhalve eeuw uit Leiden vertrekt. Documenteren wat geweest is gebeurt ook aan de hand van herinneringen van mensen die ooit in een van de vele – inmiddels verdwenen – Leidse industrieën werkten. In dit nummer komt Wim van der Pluijm aan het woord over de Rotogravure aan het Galgewater.

De geschiedenis van Leiden en omstreken mag zich in een grote belangstelling verheugen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het Jaarboek over de sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken van de Dirk van Eck-Stichting, dat recentelijk verscheen. In de rubriek 'boekbesprekingen' beoordeelden de recensenten zestien titels, terwijl in de rubriek 'signaleringen' 49 uitgaven staan vermeld, waarbij de redactie aantekent dat dit overzicht niet volledig is. Tijdschriften komen daarin bijvoorbeeld niet aan de orde, terwijl dit prachtblad toch weer vele pennen in beweging bracht. Dit tot kennelijk genoeg van vele lezers, want op de twintig verkooppunten in de regio waar Stielz verkrijgbaar is, raakt het blad steeds vaker uitverkocht. Als die kopers van losse nummers nou ook nog donateur worden van uitgever de Stichting Industrieel erfgoed Leiden (Stiel), hoeft dit als kwartaalblad verschijnende periodiek zich niet langer te behelpen met dubbelnummers.

Het onderhavige nummer 3 en 4 van de jaargang 2002 beperkt zich overigens niet tot gemijmer over het verleden. Zie daarvoor het internetnieuws, de behoudsactiviteiten in Leiden en regio door vele organisaties en – last but not least – het stuk over de benoeming van adjunct-gemeentearchivaris Rudi van Maanen tot 'stadsprofessor'. Waarvoor de hartelijke felicitaties van Stielz en haar lezers.

Eric Jan Weterings

Omslagfoto: Reproductiecamera's bij de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij, omstreeks 1920.
Foto collectie W. van der Pluijm

INHOUD

3 IJscoman Belfi stopt na bijna halve eeuw

4 Vertrek Rotogravure was een schok voor Leiden

7 Honderd jaar Vereniging Oud Leiden

8 Erfgoed op internet

9 Ondernemers digitaal

11 Diastatische Producten

12 De muze over bedrijf en techniek

14 Sanders vertrekt weer

15 Bollenschuren bedreigd

17 Kort nieuws uit Leiden en de regio

19 Bierbrouwerij beter bekeken

20 Opnieuw geen 'herbouw' Rembrandthuis

21 Bedrijfsgebouwen Middelstegracht beschermwaardig

22 StielZaken

22 Lezersbrieven

Foto's Niek Bavelaar

IJSCOMAN BELFI STOPT ERMEE

Generaties Leidenaren kochten bij hem ijsjes aan zijn karretje op de brug over de Zoeterwoudsesingel op de hoek van de Jan van Houtkade en de Korevaarstraat. Afgelopen najaar hield ijscoman Luigi Belfi, beter bekend als Pino, er na bijna een halve eeuw op 65-jarige leeftijd mee op. Tijdens het minikoraal in het Van der Werffpark werd hij op 1 oktober onderscheiden met de Gouden Speld van de gemeente Leiden.

Voor zo'n 1500 kinderen die meededen aan het 3-octobergezing, ouders en leerkrachten, kon de met een smoes naar het park gelokte Pino van emotie nauwelijks een woord uitbrengen. Op de foto van Niek Bavelaar krijgt hij de speld van wethouder Alexander Geertsema.

Belfi nam in 1954 de kar met standplaats over van zijn vader, die toen al twintig jaar elke zomer op de brug stond. In de jaren dertig concurreerde vader Belfi nog met andere Italiaanse ijsmakers, zoals de Talamini's, maar die hielden er in de jaren vijftig mee op. In die tijd werden de karretjes ('Torino: Italiaans ijs') ook verpacht aan Nederlanders. In de jaren zeventig bleven er nog twee karretjes over, waaronder dat van Luigi Belfi.

Het was al langer bekend dat hij er op zijn 65^e mee wilde stoppen. Dat was voor Niek Bavelaar aanleiding een fotoreportage te maken over het bedrijf van Belfi, van de ambachtelijke ijsbereiding tot en met de verkoop op straat.

(Zie voor meer gegevens over Italiaanse ijsmakers in Leiden: Gerard van der Harst en Leo Lucassen. 'Nieuw in Leiden – plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)', Leiden 1998, p. 105-118.).

VERTREKROTOGRAVURE WAS

EEN SCHOK VOOR LEIDEN

De N.V. Nederlandsche Rotogravure Maatschappij (NRM) opende in 1913 haar deuren aan het Galgewater. Leiden was toen reeds een aantal gerenommeerde drukkers rijk, waaronder E.J. Brill, A. W. Sijthoff en W.F. Paauw & Zoon, maar de Rotogravure ging drukwerk produceren via het toen nieuwe diepdruckprocedé. Het aanvankelijk dertien personeelsleden grote bedrijf groeide uit tot een in heel Europa bekende drukker die met enkele honderden personeelsleden kwaliteitsdrukwerk maakte. In 1968 werd bekend dat een fusie met de Haarlemse Diepdruck Industrie aanstaande was, wat leidde tot een geleidelijke ontmanteling van het complex aan het Galgewater. De laatste personeelsleden vertrokken in 1972 naar Haarlem, waar de NRM in 1995 na een saneringsronde binnen het VNU-concern werd opgedoekt. Leidenaar Wim van der Pluijm maakte het vanaf 1955 allemaal mee. „De Rotogravure weg uit Leiden in 1968, dat was wat, we waren echt geschokt”.

„Op 24 oktober 1955 ben ik op 18-jarige leeftijd begonnen bij de Rotogravure, als hulpvakarbeider. Als je daar kwam te werken, zat je goed. Toen dat jaar in de krant een advertentie stond voor enkele vacatures, stond er een rij mensen vanaf het Galgewater tot aan de Princessekade, zo groot was de belangstelling. Ik was katholiek en dat was toen een pré.

Aan ‘de uitleg’ kwam ik te werken. Daar moest ik boekjes van de lopende band oppakken en op stapeltjes leggen.

Vervolgens moest ik in militaire dienst en toen ik terugkwam, dacht ik ‘die uitleg, dat moet ik niet al te lang meer doen’. Daar zorgde ik voor het papier en voor de kwaliteit van de inkt, dat leerde je allemaal in de praktijk. Later in de jaren zestig na een grote verbouwing ben ik ‘de kelder’ in gegaan en daarna werd ik B-drukker. De A-drukker was de man aan de pers en de B-drukker zijn assistent.

De grafische school in Amsterdam hield in die jaren scherp in de gaten dat er vakmensen aan de persen stonden. Omdat ik niet via het leerlingensysteem was opgeleid moest ik een zogenoemde geschiktheidsverklaring krijgen. Die ontving ik in 1968. Twee jaar later heb ik ook het diploma leermeester rotatiediepdrukker gehaald, toen mocht ik zelf leerlingen opleiden.

Voor dat diploma moest je een aantal opdrachten aan de pers uitvoeren, met een examiner ernaast die je op je vingers

kijkt. Vooraf werden de cilinders in de pers een beetje uit register gezet, zodat je kon laten zien zo’n machine helemaal te beheersen. In die jaren waren we overigens al bezig te vertrekken naar Haarlem, maar nu loop ik op de zaken vooruit.

Melk

De sfeer was in de jaren vijftig en zestig gemoedelijk. We hadden onderling een sterke band, die vooral bleek uit de vele

activiteiten van de personeelsvereniging, met viswedstrijden en kaartcompetities. Die vereniging was er vooral voor ‘beneden’, voor de mensen van de drukkerij, de binderij en de vellendrukkerij. ‘Boven’ zaten de tekenaars, de retoucheurs en de bedrijfsleiding. Die retoucheurs liepen rond in witte jassen, die voelden zich wel wat verheven boven het gewone volk. Maar vakmensen waren het, allemaal.

De directie zorgde er in die jaren voor dat iedereen een glas melk te drinken kreeg, tegen de vergiftigende dampen. Later bleek overigens dat het juist niet goed was om melk te drinken, omdat je lichaam dan die gifstoffen langer vasthoudt. Maar het was goed bedoeld.

De bedrijfsleiding kwam ‘s morgens om half acht aan de pers kijken of alles ‘s nachts goed was verlopen. We draaiden ochtend- avond- en nachtdiensten en dat was weleens zwaar. De directie bestond in die jaren uit de heren Stafleu en Coebergh. Stafleu had altijd een strikje om, dat was een wat steile man. Coebergh was een joviale kerel, die altijd naar de viswedstrijden van de personeelsvereniging aan het Aarkanaal kwam. Dan kwam ie aanrijden in een open bolide van waaruit hij steeds een groepje vissers een fles jenever aanreikte. Bij de prijsuitreiking in het café haalde hij vervolgens met een pontificaal gebaar een dikke portemonnee uit zijn binnenzak om een rondje aan te bieden.

De Rotogravure was niet alleen een drukkerij, maar ook een uitgeverij met bijkantoren in het hele land. Het bedrijf werd regelmatig uitgebreid en gemoderniseerd, maar er stond ook wel eens wat oud spul. Ik herinner me bijvoorbeeld een oud persje uit de jaren zestig, waarop per uitgave honderdduizend exemplaren werden gedrukt van de Elisabethbode, een christelijk blad. Dat persje noemden we de koffiemolen, want de trommels waarop het drukwerk werd gedroogd draaiden nog op gas, wat niet ongevaarlijk was. In die tijd kregen we nieuwe Zwitserse machines, een twee maal vierkleurendiepdrukpers met twee vouwapparaten. Dat was een

Diepdruck

‘Er was toch waarlijk geen gebrek aan drukkerijen. (...) met alle lof en waardering voor hetgeen er vóór 1913 in ons land werd gepresteerd: een drukkerij, die volkomen getrouwe reproducties kon maken naar praktisch elk origineel, was moeilijk te vinden. Dit zou anders worden door de nieuwe wijze van drukken, die de „Rotogravure” zou gaan toepassen. (...) Waarom betekende de diepdruck sinds 1913 hier te lande in het grafische bedrijf een soort revolutie? Bij de diepdruck wordt de nuancering van een kleur voornamelijk verkregen door diep of minder diep te etsen, iets wat bij vlak- of hoogdruk geen resultaat zou opleveren. (...) In de diepdruck is het mogelijk alle nuances van het spectrum met slechts drie kleuren volkomen natuurgetrouw weer te geven, iets wat bij iedere andere methode van drukken uitgesloten is. (...)’

Men ziet het: de diepdruck was iets onbekends en zo kreeg dus niet alleen Leiden, maar ook Nederland er een nieuwe „industrie” bij, toen de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij haar werkzaamheden begon.’ Uit: Mr. Ph. J. De Ruyter De Wildt (red.), Industrie Leiden Holland, Leiden 1951.

toen het nieuwste van het nieuwste.

De Rotogravure dankte zijn goede naam vooral aan het diepdruckwerk, zoals catalogi voor warenhuizen, musea, prenten en reproducties van schilderijen. Verder hadden we De Kampioen en andere ANWB-uitgaven, de Vizier (later de Televizier), Eva – het rijk der vrouw en de vierkleuren kerstbijlage van de Elsevier. Tienduizenden exemplaren moesten we met de hand insteken, maar dat was best een leuke klus hoor.

Fusie

In 1968 werd bekend dat de Rotogravure fusiebesprekingen voerde met de HDI, de Haarlemse Diepdruck Industrie, een onderdeel van Spaarnestad. Er volgde

een roerige bijeenkomst in Holiday Inn, waar de directie de plannen toelichtte. Dat was wat, de Rotogravure weg uit Leiden, we waren echt geschokt. Het voornaamste argument voor de fusie was dat uitbreidingsmogelijkheden aan het Galgewater ontbraken. Daar kwam bij dat er in Nederland een diepdrukkerij teveel was. De bonden en de ondernemingsraden hebben zich nog wel geroerd en alternatieven aangedragen, maar uiteindelijk legde iedereen zich erbij neer. Nog datzelfde jaar vertrok een eerste groep rotatiediepdrukpers naar Haarlem en in 1972 was alles over naar Haarlem. We hadden een nevenvestiging in de Rooseveltstraat. Dat pand is overgenomen door Stokkermans

chromoindustrie en die zit er nog steeds. De fusie leidde tot een botsing van twee bedrijfsculturen. Om elkaar te leren kennen en gingen de chefs diepdrukken uit Leiden en Haarlem bij elkaar op bezoek en toen werd kort gezegd duidelijk wat het voornaamste verschil was: Haarlem maakte kwantiteit en wij kwaliteit. De mentaliteit van de Haarlemmers was ook anders. Een personeelsfunctionaris heeft die eens als volgt voor me samengevat: ‘We hebben één Haarlemmerhout, maar vele houten Haarlemmers’.

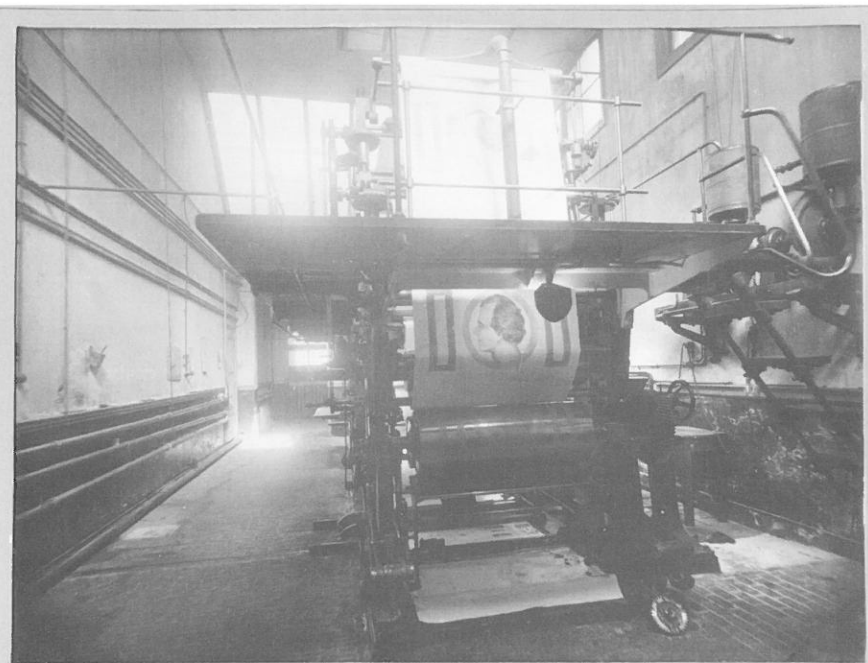
Van de ruim driehonderd personeelsleden in 1968 is uiteindelijk het grootste deel overgegaan. Enkele tientallen mensen die niet mee wilden of konden, zijn ontslagen. Vooral voor de werkers in ploegendienst was die overgang rampzalig. Als je om zes uur moest

Marten Toonder

Een van de bekendste oud-werknemers van de Rotogravure is ongetwijfeld Marten Toonder. De in 1912 geboren striptekenaar gaat er in 1933 werken. “Ik treed in dienst van de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij te Leiden, die een illustrator-strip-tekenaar zoekt”, schrijft hij in zijn autobiografie. “Weliswaar beheers ik het vak niet, doch ik teken veel en al doende leert men.” De schepper van onder andere Ollie B. Bommel en Tom Poes stapt in 1938 over naar een uitgeverij in Amsterdam, omdat de Rotogravure in die crisisjaren de salarissen jaarlijks met tien procent verlaagde. Toonder woont vanaf 1935 in Leiden en verhuist in 1940 naar Amsterdam. De banden tussen Toonder en de Rotogravure bleven echter bestaan. Van het ‘Tom Poes Weekblad’ bijvoorbeeld, dat tussen 1947 en 1951 verschijnt, worden de eerste 32 van de in totaal 188 nummers gedrukt op de koperdiepdrukpersen in Leiden. De drukkwaliteit van de ‘NRM-exemplaren’ van dit bijna geheel door medewerkers van de Toonder Studio’s gevulde blad, wordt in de hedendaagse stripliteratuur nog altijd hogelijk gewaardeerd.

Wim van der Pluijm, 1968

Een der koperen cilinders in de rotogravure rotatiepers.

1913 Pioniers der N.R.M., versterkt met eenige assistenten, bij het in bedrijf stellen van de „Rotogravure“

beginnen, moest je 's nachts om vier uur op om tijdig de bus te kunnen halen. Die tegenstelling tussen Haarlemmers en Leidenaren is altijd wel gebleven op de werkvloer. Dat heb ik zelf overigens niet zo lang meegemaakt, want in '79 vertrok ik naar de afdeling planning, vervolgens naar personeelszaken en uiteindelijk naar de afdeling in- en externe PR., waar ik tot de sluiting in 1995 ben gebleven. Het heeft me altijd verbaasd dat de gemeente Leiden niets deed om het bedrijf voor de stad te behouden. Toen ik later gemeenteraadslid werd, ben ik daar nog eens ingedoken, maar daar

kwam weinig uit. 'De Rotogravure wilde zelf weg' was de redenering. Een deel van het archief ging naar VNU, maar er werd ook veel weggemeten. Ook bij de sluiting in Haarlem was dat het geval. Ik heb het een en ander gered: foto's, gedenkboeken, correspondentie. Dat materiaal gaat naar het gemeentearchief, maar dat kan nog wel even duren. Ik vind het moeilijk om die spullen los te laten. Voor mij is dat het laatste restje tastbaar verleden van de Rotogravure.

Eric Jan Weterings

Illustraties uit collectie W. van der Pluijm

De computer is er

De Rotogravure heeft thans een computer in huis. Wie in de laatste maanden langs de ruimte kwam, waarin vroeger de postkamer was ondergebracht, kon daar een koortsachtige activiteit waarnemen. Er moest ruimte worden geschapen voor de computer, die voor verscheidene onderdelen van de administratie zal worden ingeschakeld. Het besluit daartoe werd vorig jaar januari na ampele overwegingen en besprekingen genomen. Zo'n beslissing kan niet van de ene dag op de andere worden genomen. Eerst moest worden be- keken, welke onderdelen van de administratie geschikt zijn om in de computer te worden verwerkt. En dan moet men nog kijken, welke computer in aanmerking kan komen. In het nummer van juni 1968 hebben wij daar al over geschreven.

Uit: NRM Blad februari 1969 No. 2. (Redactie en administratie N.V. Ned. Rotogravure Mij. Afdeling Personeelszaken).

NEDERLANDSCHE ROTOGRAVURE Mij
LEIDEN

GALGEWATER
112 22

TELEFOON INTERC.
No 760

TELEGRAMADRES
„ROTOGRAVURE“

ALLE SOORTEN
DRUKWERK IN

ROTOGRAVURE, DE NIEUWSTE VINDING OP GRAFISCH GEBIED

“Wij hebben het genoeg U hierbij te doen toekomen een proeve van bewerking in Rotogravure-druk en hopen, dat U het hierbij voorgelegde wel moge bevallen.

Het Rotogravure-procédé leent zich bij uitstek voor het weergeven der fijne toon-nuances zoowel van schilderij, gravure als foto en tekening.”

Uit een aanbevelingsbrief van directeur L. Levisson bij een map met voorbeelden van NRM-drukwerk, waarmee vertegenwoordigers in de jaren '10 en '20 van de vorige eeuw op pad werden gestuurd.

TENTOONSTELLING HONDERD JAAR

VERENIGING OUD LEIDEN 1902-2002

Met de tentoonstelling 'Honderd Jaar Vereniging Oud Leiden 1902-2002: onvoltooid verleden tijd' wil het Gemeentearchief van Leiden de 100-jarige Vereniging Oud Leiden feliciteren met haar eeuwfeest. De expositie wordt gehouden van 16 september tot en met 26 november in de vitrines bij de entree en op panelen in de hal van het Gemeentearchief op de Boisotkade.

De geschiedenis van honderd jaar Vereniging Oud Leiden wordt getoond aan de hand van archivalia, foto's, affiches, publicaties en knipselboeken over de oprichting, over bestuur en ledenwerving. Verder komen regelmatig terugkerende activiteiten aan bod, zoals behoud van monumenten, opgravingen, plaatsen van gedenksteden, verzorgen van publicaties (zoals het Leids Jaarboekje en uitgaven in de Leidse Historische Reeks) en het organiseren

van excursies. Ook wordt aandacht besteed aan voorgaande jubilea. Aan de hand van knipsels en folders over activiteiten in het eeuwfeestjaar, dat vorig jaar november van start is gegaan met een manifestatie in de Pieterskerk, is te zien dat deze eerbiedwaardige 100-jarige nog steeds springlevend is! Voor deze expositie is door archiefmedewerkers een selectie gemaakt uit vaak onbekend materiaal uit het archief van de Vereniging Oud Leiden, de Historische bibliotheek, de Prentverzameling en de Affichedcollectie. Al het tentoongestelde materiaal wordt beheerd in het Gemeentearchief van Leiden e.o.

Gemeentearchief Leiden, Boisotkade 2a Leiden. geopend ma.-vr. 9.30-17.00 uur, za. 9.00-12.15 uur. Inlichtingen 071-5120191.

Website www.leidenarchief.nl.

JAARBOEK DIRK VAN

ECK-STICHTING 2001

'Leiden in last' lijkt nou niet direct een titel die tot verder lezen uitnodigd. De ondertitel 'De financiële positie van de leidenaren aan het einde van de Middeleeuwen' maakt echter duidelijk dat we met lang vervolgen leed te maken hebben in dit eerste artikel uit het Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 2001. Deze uitgave van de Dirk van

Eck-Stichting – het dertiende jaarboek in successie alweer – verscheen in oktober. Rode draad in het Jaarboek is het thema 'armoede en rijkdom in Leiden', dat in vier artikelen wordt belicht. Naast de vaste rubrieken 'Aanwinsten van het Gemeentearchief Leiden op sociaal en economisch gebied in 2001' en de (16!) boekbesprekingen is een nieuw hoofdstuk 'signaleringen' opgenomen. Gezien het grote aantal publicaties dat jaarlijks over Leiden en omstreken verschijnt is het onmogelijk om een complete bibliografie op te nemen, schrijft de redactie van het jaarboek in

VAN MAANEN PROF.

STADSGESCHIEDENIS

De historie van Leiden en omgeving had de afgelopen jaren op zijn zachtst gezegd geen prominente plaats in het onderzoek en onderwijs op de Universiteit Leiden. Met de benoeming van adjunct-gemeentearchivaris Rudi van Maanen op de bijzondere leerstoel 'stadsgeschiedenis, in het bijzonder van Leiden' lijkt het tij te keren. Vanaf 1 oktober 2002 is hij een dag per week bijzonder hoogleraar op de leerstoel die door de Stichting Geschiedschrijving Leiden in het leven is geroepen.

Van Maanen (57) promoveerde eind 2000 op de inventaris van de stadsarchieven in de periode 1816-1929. Eerder publiceerde hij al een inventaris over de periode 1574-1816, die overigens een stuk dikker was dan zijn opvolger omdat bij de stadhuisbrand van 1929 veel materiaal verloren is gegaan.

een inleiding. Om toch meer titels onder de aandacht te brengen is daarom deze rubriek geïntroduceerd. 'Eigenlijk is zo'n signalering een minibespreking in slechts een paar lange, geconcentreerde volzinnen.' Die mede-deling levert nog eens 49 korte besprekingen op, waarmee maar weer is aangetoond dat de regionale geschiedenis nog steeds vele pennen in beweging brengt.

Dirk van Eck-Stichting,
Postbus 849, 2300 AV Leiden.

EJW

ADVERTENTIE

Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance.
Dat kan in het
ACADEMIEGEBOUW
van de Universiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat zalen en zaaltjes, die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen. Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergaderruimte en cursuslokaal. Tevens is er een steervolle receptieruimte. Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk. Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtigingen vooraf:
Manager Academiegebouw, tel. 071-5277203/ 5273110.
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau, Postbus 9500, 2300 RA Leiden.

ERFGOED OP DE DIGITALE SNELWEG:

GELUIDEN UIT HET VERLEDEN

Vorsers naar het verleden kunnen steeds beter terecht op de digitale snelweg. Met het immer grotere aanbod aan sites wordt het echter ook steeds moeilijker aardige pagina's te vinden. Waar staat betrouwbare informatie en waar spuien dilettanten en propagandisten voor deze of gene vermeende goede zaak hun 'informatie'? In dit nummer volgt op die laatste vraag een makkelijk antwoord: een blik op de site van een gerenommeerd instituut als het NEHA (Nederlands Economisch Historisch Archief). Elders in dit blad staat een artikel over IISG en NEHA, naar aanleiding van een nieuwe site over nederlandse ondernemers. Voorts iets over 'geluiden' en 'afwezig Leiden'.

Een interessante pagina van het NEHA is die over het Bedrijfsarchieven Register Nederland (BARN) (<http://www.neha.nl/barn/barn.html>). Het BARN bevat gegevens over bewaard gebleven (historische) bedrijfsarchieven in openbare archiefbewaarplaatsen, bij ondernemingen, of in particuliere collecties. Dat zijn er momenteel zo'n 5000.

De archieven zijn gerangschikt volgens de Standaard Bedrijfsindeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Op dit moment is alleen de rubriek bankwezen online te raadplegen. Daarin staat een aantal archieven van uiteenlopende grootte, die onder meer in het Leidse gemeentearchief worden bewaard. Zo is er van 'Lezwin en Eijman, commissaires in effecten en kassiers 1826-1921' slechts 0,15 meter aanwezig, ontsloten door een plaatsingslijst.

Onderzoekers van de 'Bank van Leening Leiden' zullen met de bewaarde ruim 25 meter wat meer

werk hebben. Dit archief is ontsloten door de 'Inventaris van het archief van de Bank van Leening Leiden 1606-1934'. Dit archief bevat ook het archief van zijn opvolger, de Gemeentelijke Volkskrediet-bank Leiden (tot 1954). Verder zijn er (Leidse) pagina's die eerder nieuwsgierigheid opwekken dan dat zij veel informatie geven. Zo is bijvoorbeeld onder het kopje 'Overige krediet- en financierings-instellingen'

de naam Van Halteren te vinden. De rest van de informatie luidt als volgt; 'Leiden. Bewaar-plaats naam: Sixma van Heemstra; adres bekend bij ARA. inhoud: administratie.' Welke (bedrijfs)historicus kan hier meer over vertellen?

Geluiden

De in deze rubriek al eerder besproken site van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (www.industrieel-erfgoed.nl) koos recentelijk een wel zeer aparte 'site van de maand': de bibliotheek van verdwenen geluiden. (www.omroep.nl/

Een lezer van de industrieel-erfgoed site mailde op de forumpagina een digitaal adres van een particulier die zelf erfgoed restaureert. Op www.spoetnik.com toont de eigenaar van een oude brouwerij in Oudenbosch zijn restauratieplannen. Verder is hij benieuwd naar reacties en tips van deskundigen uit de monumentenwereld.

nps/radio/supplement/99/soundscapes/bibliotheek/ambachten). Daarop zijn uiteenlopende zaken te horen als grasmaaien met een zeis, een hand-weefgetouw, een kamer met telexen, een kolenwasmachine en een typemachine.

Verder signaleert de site een 17 minuten lange video-cd met de titel 'Video-cd (Stoom)gemalen in beeld met origineel geluid', die afspeelbaar is op DVD en op

de pc met windows SP met DVD. Deze vcd is te bestellen door EUR 5 te storten op giro 4327605 t.n.v. R. van Gaalen, Hoofddorp. (Zie ook www.gemalen.nl onder publicaties). Zeer informatief op de industrieel-erfgoed site is de pagina 'Links', waar enkele honderden sites overzichtelijk staan gerangschikt onder bijvoorbeeld de trefwoorden: Algemeen Monumenten, Verenigingen e.d., Onderzoek (biblio-theken en archieven), Bedrijfsgeschiedenissen en Hergebruikt Erfgoed. Leiden en omgeving komen daar overigens nauwelijks op voor.

Grotere organisaties als het Erfgoedhuis Zuid-Holland en het Rijksarchief in Zuid-Holland ontbreken niet, maar uit de directe regio staan alleen het Hoogheemraadschap van Rijnland en Warmond in oude foto's vermeld. Verder situeert de site het Modelbouwmuseum nog in Leiden, maar dat is inmiddels verhuisd naar Wassenaar. Zou niet tenminste het gemeentearchief Leiden op deze lijst met links moeten staan?

Eric Jan Weterings

Digitale informatie-uitwisseling amateurhistorici en erfgoed-instellingen

DIVA, de overkoepelende organisatie van diensten en verenigingen op het gebied van het archiefwezen, onderzoekt de mogelijkheid om via internet een uitwisseling tot stand te brengen tussen amateurhistorici en professionele erfgoedinstellingen. Op tal van plekken wordt door amateurhistorici en stamboomonderzoekers enthousiast onderzoek verricht, waarna de resultaten van hun werk thuis op de plank blijven liggen. Er staat DIVA een soort napster-model voor ogen, een internetsite waar een belangenloze uitruil van informatie plaatsvindt. Deelnemers kunnen hun eigen databestanden beschikbaar stellen, en gebruik maken van bestanden van anderen. Frans Hoving, projectleider ICT-zaken bij DIVA, wil als eerste stap inventariseren wat er aan databestanden en beeldcollecties is te vinden en of die bereid zijn hun gegevens te delen. Belangstellenden kunnen contact opnemen met DIVA: Project Casta Diva, p/a IMN, Postbus 14, 3940 AA Doorn, e-mail casta-diva@imn.nl.

Bron: Hollands Historisch Magazine, 7^e jaargang, nummer 4.

INTERNET BIEDT NIEUWE BRON VOOR

ONDERZOEK NAAR ONDERNEMERS

'Ondernemers geportretteerd' is de titel van een nieuwe site van het Nederlands Economisch-Historisch archief (NEHA). Deze internetpagina (www.neha.nl/leaders/index.html) toont korte biografieën en portretten van 67 Nederlandse ondernemers. Een van de initiatiefnemers is NEHA senior-researcher Jacques van Gerwen. Volgens deze wetenschapper moet de site uitgroeien tot de online databank die een dynamisch biografisch overzicht gaat aanbieden over Nederlandse ondernemers van de vroeg-moderne tijd tot heden.

Van Gerwen houdt zich al zo'n vijftien jaar bezig met bedrijfshistorisch onderzoek. Aanvankelijk bestudeerde en beschreef hij vooral de textielsector en later onder meer verzekeringsmaatschappijen. Daarbij viel het hem op dat er voor de persoon van de ondernemer in Nederland maar weinig belangstelling is. "In België en Duitsland bijvoorbeeld zijn er biografische woordenboeken voor ondernemers, maar in Nederland heb je die alleen voor dominees en arbeiders. Die geringe aandacht is voor een deel te verklaren uit de calvinistische cultuur. Nederlanders zijn weinig flamboyante mensen. Freddy Heineken en Frans Swarttouw (Fokker) zijn uitzonderingen." De belangstelling voor de persoon van de ondernemer ziet Van Gerwen voor het eerst voorzichtig ontluiken in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw, toen in het 'non-nonsense' tijdperk herwaardering voor het bedrijfsleven op gang kwam. "Tegenwoordig verschijnen in kranten en tijdschriften rubrieken over de vraag in welke auto Jantje of Pietje rijdt, er komen steeds meer prijzen voor managers en menig ondernemer laat zich in Opzij langs de feministische meetlat leggen. Anderzijds verschijnen verhalen over opties en zelfverrijking, waaruit maar weer blijkt hoe snel het imago van 'de' ondernemer wisselt."

Een van de redenen om de databank te beginnen is het gemak waarmee over 'de' ondernemer wordt gesproken. Van Gerwen: "99 Procent van de ondernemers valt onder het midden- en kleinbedrijf, wat betekent dat de veelbesproken captains of industry maar een heel klein gezelschap is dat voor veel mensen het imago van de grote groep bepaalt. In de databank mogen die 'groten' natuurlijk niet ontbreken, maar wij willen vooral biografisch materiaal bijeenbrengen van die zeer veel 'kleinere' entrepreneurs." De eerste 67 portretten op het web

zijn een bescheiden begin. "Het is een a-select gezelschap, waarbij we vooral gelet hebben op esthetische aspecten, met andere woorden: was er van iemand een fraai portret beschikbaar en is er enige literatuur of ander materiaal over de betrokkenen waarnaar kan worden verwezen? Uiteindelijk willen we in het kort een persoon neerzetten: opleiding, sociaal-economische achtergrond, de loopbaan etc." Die gewenste duizenden portretten met een korte literatuur- en bronverwijzing moeten de opmaat zijn tot verder onderzoek. "Denk bijvoorbeeld aan een uitdraai van alle textielondernemers rond 1900", zegt Van Gerwen. "Komen die allemaal uit het familiebedrijf? Kregen ze hun

Levie Levisson (1878-1948), de enige op de site geportretteerde Leidse ondernemer. Levisson was oprichter-eigenaar van Drukkerij Levisson 1902-1906, oprichter-directeur NV Elektrische Drukkerij voorheen Drukkerij Levisson 1906-1948 en directeur NV Rotogravure Maatschappij te Leiden, 1913-1948.

Bronzen buste, in 1952 vervaardigd door Marian Catharine Gobius. (Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam).

opleiding intern of volgden ze een stage in het buitenland? Verder kun je bijvoorbeeld 25 textielondernemers uit Twente vergelijken met 25 branchegenoten uit Leiden. Wat waren hun maatschappelijke functies? Waren de Nederlandse textielondernemers een grote club of waren het vooral regionale baronnen?" De databank moet portretten van de vroegmoderne tijd tot heden gaan bevatten, met bijzondere nadruk op tot nu toe onderbelicht gebleven groepen als zakenlui uit het midden- en kleinbedrijf en vrouwen. Het bronnenonderzoek is Van Gerwen tot nog toe meegefallen. "Er was veel meer informatie voorhanden dan ik aanvankelijk dacht en die brengen we nu in kaart. Momenteel heb ik gegevens van zo'n duizend personen verzameld uit verschillende bronnen. Als eerste is daar het Biografisch Woordenboek van Nederland, waarvan inmiddels vijf delen met ruim 1800 biografieën zijn verschenen. Die biografieën zijn zowel in druk als via internet te raadplegen. (www.inghist.nl en dan Biografisch Woordenboek van Nederland). Verder verschenen acht delen van het Biografisch Woordenboek voor het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland, waarin opvallend genoeg ook een aantal ondernemers is geportretteerd." "Een belangrijke bron is verder het 'smoelenboek' dat in 1938 ter gelegenheid van het veertigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina verscheen. Voluit heet dat 'Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld', waarin duizenden korte biografieën staan van iedereen die toen iets voorstelde. Daaronder zijn zo'n 2000 ondernemers." "Verder is veel onderzoek gedaan door sociologen. Recent verscheen bijvoorbeeld van de hand van G.G. Beekenkamp de studie 'President-directeuren, posities en patronen – een studie naar de rekrutering van de leiders van de 250 grootste ondernemingen in Nederland'. Dat geeft de stand van zaken weer in 1975, maar er is ook meer recent materiaal beschikbaar. De onderzoekers Jos van Hezewijk en Marcel Metze uit Uden exploiteren een databank waarin zij hun gegevens naar onderzoek van elites presenteren. En wat laagdrempeliger is bijvoorbeeld de bio-databank van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP)." De enige grootschalige biografische reeks

in Nederland is tot op heden het eerder genoemde Biografisch Woordenboek voor de arbeidersbeweging, waaraan zo'n halve eeuw was gewerkt toen in 2000 het achtste deel verscheen. De keurig gebonden kloeki banden lijken inmiddels alweer een achterhaalde wijze van informatie-overdracht, want volgens Van Gerwen zijn er geen plannen om ook de gegevens op de ondernemerssite in boekvorm uit te gaan geven. "Het klinkt misschien vreemd, maar zo'n uitgave zou te statisch zijn. Het grote voordeel van deze moderne vorm van gegevens-overdracht is dat je de site voortdurend kunt aanpassen met nieuwe gegevens. Het is zelfs de bedoeling om de pagina interactief te maken, zodat gebruikers hun commentaren en aanvullingen aan de redactie kunnen mailen. Dat zal overigens nog even duren. Voorlopig hebben we de handen vol aan het beschikbare materiaal."

Eric Jan Weterings

IISG en NEHA

Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en het Nederlands Economisch-Historisch Archief (NEHA), beide onder een dak gevestigd te Amsterdam, zijn de vraagbaak voor iedereen die iets wil onderzoeken op sociaal-economisch gebied in Nederland.

Het NEHA richt zich op 'het kapitaal' terwijl het IISG is gespecialiseerd in sociale geschiedenis in de breedste zin des woords, met een duidelijker internationale component dan het NEHA.

Dat instituut werd in 1914 opgericht met als voornaamste doel de verzameling van bedrijfsarchieven. Tot in de jaren '70 van de vorige eeuw was die collectie gegroeid tot zo'n 15 kilometer materiaal, waarna besloten werd dit decentraal te

bewaren in rijks-, provinciale- en gemeentearchieven om het voor onderzoekers beter toegan-kelijk te maken.

Zo verwierf het Gemeentearchief Leiden bijvoorbeeld archieven van wollendekenfabriek J. Scheltema Jzn. en breifabriek v/h P. en J. van Poot. Sindsdien legt het NEHA zich toe op de systematische registratie van bewaard gebleven bedrijfsarchieven. Inmiddels zijn in dit BedrijfsArchieven Register van Nederland (BARN) ruim 5500 bedrijfsarchieven geregistreerd, zowel in openbare bewaarplaatsen als bij bedrijven zelf. In de publikatiereeks 'Historische Bedrijfsarchieven' zijn deze per bedrijfstak geordend.

IISG / NEHA, Cruquiusweg 31 1019 AT Amsterdam, tel. 020-6685866, www.iisg.nl of www.neha.nl.

DIASTATISCHE PRODUCTEN BEDREIGD

De fabriek van Diastatische Producten kwam recentelijk in het nieuws toen het bedrijf de dwangsommen aanvocht die door de gemeente waren opgelegd wegens vermeende stankoverlast. De moutextractfabriek is al sinds de jaren dertig aan de Leidse Rijndijk gevestigd. Sinds de bouw van de Stevenshof ligt het midden in een woonwijk en klagen buurtbewoners over stank- en geluidsoverlast. Het is dan ook de vraag hoe lang het bedrijf nog op de huidige locatie blijft. Reden genoeg om het productieproces te documenteren.

"Vervelend, die klachten van omwonenden", verzucht directeur Martijn Feller. "De tolerantie van mensen neemt kennelijk af. Overigens krijg ik nooit direct klachten van omwonenden, het is altijd de gemeente die aan de bel trekt. Van veel buurtbewoners hoor ik juist dat ze helemaal geen last hebben van de fabriek."

Verplaatsing van de fabriek noemt hij "bespreekbaar", maar dan zal de gemeente toch een handje moeten helpen. "We hebben hier jaren zonder problemen gezeten, dus ik verwacht wel hulp bij het zoeken naar een nieuwe locatie. Daar komt bij dat we aan water moeten zitten, want we gebruiken veel koelwater. En tenslotte willen we met onze 26 personeelsleden in de regio blijven."

Anno 1936

Diastatische Producten werd in 1936 opgericht in Den Haag en verhuisde twee jaar later naar een oud schoolgebouw in Voorschoten. Sinds een gemeentegrenswijziging in 1969 staat het complex op Leids grondgebied. Belangrijke mijlpalen in de geschiedenis van het bedrijf zijn de bouw van een sproeidrooginstallatie in 1962 en het optrekken van een nieuwe fabriek in 1989. De school verdween toen, maar

het karakteristieke huis van de hoofdonderwijzer bleef staan. Thans is daarin kantoorruimte gevestigd.

Producten

Moutextract is een bruine, zoete stof die na indamping van een moutaftreksel overblijft. "Tegenwoordig maken we vrijwel alleen halffabrikaten", zegt Feller. "We leveren vooral veel aan de bakkerijen snoepgoedindustrie. Mout is ook te koop in de reformhandel, als broodbeleg. Het is puur natuur, maar Nederlanders eten het nauwelijks. We maken per jaar hooguit een paar duizend kilo."

De naam Diastatische Producten verwijst naar het proces waarin de van nature aanwezige enzymen in mout worden gebruikt om suikers te produceren. "We maken verschillende extracten en poeders, met verschillende smaken en kleuren", zegt Feller.

Vastgelegd

Aangezien de ontmanteling van de fabriek binnen enkele jaren niet denkbeeldig is, toog fotograaf Niek Bavelaar naar de Rijndijk om het productieproces vast te leggen. De resultaten daarvan zijn te zien op de internetsite van het bedrijf, waar tien foto's de belangrijkste activiteiten weergeven. (<http://www.diasta.com/company.html>).

"Dit is een van de laatste 'echte' fabrieken in Leiden", verklaart de fotograaf. "In het verleden is in Leiden veel industrieel erfgoed verdwenen dat ik niet meer heb kunnen vastleggen. Deze keer wilde ik op tijd zijn voor dit complex verdwijnt. En internet is een mooi nieuw medium om die documentatie voor iedereen toegankelijk te maken."

Eric Jan Weterings

Vooraanzicht van het kantoorgebouw.

Foto Niek Bavelaar

INDUSTRIEEL ERFGOED

OP POSTZEGELS

TPG Post heeft in september een velletje uitgebracht met tien postzegels waarop industriële monumenten zijn afgebeeld. De zegels met een frankeerwaarde van EUR 0,39 tonen een foto van de monumenten, met daarop een korte beschrijving, de plaats waar het staat en het jaar waarin het werd gebouwd. Verder zit naast elke zegel een tab boordevol informatie.

Aanleiding voor de uitgifte is de drooglegging van de Haarlemmermeer 150 jaar geleden en de vijfenzeventigste verjaardag van de Unie van water-

zin opgevat.

Het oudste monument dateert uit 1696 en het jongste is een jaknikker bij Schoonebeek uit 1947. Dat oudste monument is een botterwerf uit Spakenburg, waarover op de tab het volgende is te lezen: Sinds 1696 ligt aan de haven van Spakenburg een scheepstimmerwerf. Deze botterwerf raakte in verval toen de Zuiderzee in 1932 IJsselmeer werd. Na een ingrijpende restaura-

tie glijden houten schepen zoals botters en punters weer als vanouds van de helling.

Op de zegels zijn verder te zien een windmotor, een

bierbrouwerij, een steenfabriek, een waterzuiveringsinstallatie, kalkovens, een mijnschacht en een zoutboortoren. Het velletje wordt gedrukt in een oplage van 1,3 miljoen exemplaren.

EJW

schappen. Het stoomgemaal Cruquius uit 1849, dat de Haarlemmermeerpolder mede droogmaalde, is dan ook een van de afgebeelde monumenten. De Cruquius is het enige monument uit de regio Leiden - en dan regio in brede

(Te) Lange stilte rond de meelfabriek

Wie zich sterk maakt voor industrieel erfgoed, moet leren geduldig en deemoedig te zijn. Maar na alle positieve ontwikkelingen rond de meelfabriek aan de Oosterkerkstraat in Leiden, wordt het geduld van alle betrokkenen nu, aan het einde van 2002, toch wel ernstig op de proef gesteld.

Nadat de gemeenteraad in juni 2001 de randvoorwaarden voor het hergebruik van Leidens belangrijkste industriële monument had vastgesteld, was het wachten op de ontwikkeling van een masterplan voor het hele complex. De eigenaren van de meelfabriek zochten hiervoor een gerenommeerde architect,

waarvoor een heuse selectiecommissie onder leiding van rijksbouwmeester Jo Coenen werd samengesteld.

Met enige trots presenteerde men in maart 2002 de naam van de Zwitserse bouwkunstenaar Peter Zumthor. En sindsdien is het angstig stil geworden. Wel maakten de eigenaren (SLS en Meelhatten) het op de Open Monumentendagen in september mogelijk dat belangstellenden een kijkje in de voormalige fabriek konden nemen, waar meer dan 5.000 mensen kwamen. Maar het aanstekelijk enthousiasme waarmee de eigenaren hun pr voor de te herontwikkelen meelfabriek bedrijven, laat onverlet dat er bitter weinig voortgang wordt geboekt. Oorspronkelijk was het nog de bedoeling een uitgewerkt

masterplan voor kerst 2001 te presenteren. Inmiddels zijn we een jaar verder, zonder dat duidelijk is wanneer een nieuwe horde wordt genomen. Wel is duidelijk dat het complex verder verpaupert. Het toezicht is minimaal en vooral de gebouwen aan de Oosterkerkstraatzijde maken een desolate indruk. Bij de zware oktoberstorm zijn dakdelen weggewaaid. Het is te begrijpen dat de eigenaren geen zware investeringen willen doen in een gebouwencomplex dat straks radicaal op de schop gaat. Maar enkele broodnodige behouds- en beveiligingsmaatregelen lijken onvermijdelijk. Want onverlaten die in het complex huishouden en er brand stichten; da's geen goede pr.

Fred Sengers

de Muze over Bedrijf & Techniek

DE DEKENS VAN ZAALBERG:

TEVREDEN KLANTEN

Behalve schrijvers wier gedichten over bedrijf en techniek in tijdschriften en boeken werden gepubliceerd, waren er nog andere dichters: dichters wier werk niet in druk verscheen. Ik kwam ze tegen tijdens een speurtocht door het Leidse gemeentearchief, op zoek naar dichtwerk over Leidse bedrijven. Het archief blijkt niet alleen veel proza in huis te hebben, maar ook poëzie – zelfs in het Gronings. Twee gedichten bezingen de fameuze Zaalberg-deken.

De wollendekenfabriek van Zaalberg dateert uit 1814. In dat jaar richtte Jean Corneille Zaalberg (1765-1849) het bedrijf op: hij vormde de lakenfabriek van zijn schoonvader om tot een dekenfabriek. Aanvankelijk ging het vooral om handarbeid, maar tegen het eind van de negentiende eeuw kwamen er meer en meer machines, die de productie flink opvoerden. Het ging voorspoedig met het bedrijf. In 1909 bouwde Zaalberg een nieuw pand in de Vestestraat en kocht de firma gebouw en inboedel van de geliquideerde Leidsche Dekenfabriek (opgericht in 1887) aan de

Herengracht. Vanaf 29 december 1923 luidde de officiële naam van het bedrijf: N.V. Koninklijke Nederlandsche fabriek van wollen dekens v/h J.C. Zaalberg en Zn. Produceerde de fabriek in 1909 2000 dekens per week, in 1939 waren dat er 1000 per dag. Niet alleen dekens, maar ook duffel en drukvilt verlieten de fabriekshallen, waar later nog plaids, kleedjes en dergelijke bijkwamen. In 1941 werd de dochteronderneming Zaalbergs wollenstoffenfabriek N.V. opgericht, die wollen stoffen voor de kledingindustrie produceerde. In 1948 bouwde de firma een spinnerij in Vlijmen (Noord-Brabant). Eind 1964 sloot het fabriekscomplex aan de Vestestraat. Sinds 1979, na een aantal fusies, zijn de echte Zaalbergdekens niet meer te koop. Het pand aan de Vestestraat wordt nu bevolkt door studenten.

Ramskop

Het Leidse gemeentearchief bewaart zes albums met knipsels over het wel en wee van wollendekenfabriek Zaalberg in de jaren 1930-1969: advertenties, prijslijsten, foto's, artikelen over de personeels-uitjes, over de productie, over orders uit verre landen, over jubilea etc. In een van de albums zit een gelinieerd vel geplakt, met een gedicht in schoonschrift. Het vers is gedateerd: 23 januari 1940, en geschreven

Een recente foto van het Zaalberg-complex aan de Vestestraat.

Foto collectie D.J. Noordam

in Rotterdam-Zuid door mevrouw M. Dik-Bode, die woonde op het adres Moerkerkestraat 57a. Ze droeg het op aan de 'Directie der N.V. Kon. Ned. Fabriek van Wollen Dekens v/h J.C. Zaalberg Zn. te Leiden':

Grootmoeder vertelt

Oma zit met Jan en Pietje
En vertelt van lang geleën,
Van de negentiger jaren
toen de kou oneindig scheen.
"Oma," zegt dan kleine Jantje;
"Was 't kouder toen dan nu?"
"Toen was er toch geen verwarming
"En wie zorgde toen voor U?"
Oma zegt: "Mijn lieve jongen
"Heusch het was toen niet zóó erg;
"Want de koude werd bestreden
"Met de dekens van Zaalberg.
"Die had toen reeds van die dekens
"Die je warmden, o, zoo fijn
"Want om je eens echt te koesteren
"Moest 't een Zaalberg-deken zijn.
"En nu nog na zóóveel jaren
"Is het Zaalberg-fabrikaat
"Een verwarming op zich zelve
"Waar géén deken boven gaat!"
(Pietje ging eens naar zijn bedje
En riep: "Het is voor elkaar!
"Aan mijn deken zit een naamplaat
"Zaalberg staat hier; kijkt U maar!")
Zaalberg-dekens, dat weet ieder,
Gaan van ouders op hun kind.
Omdat men in heel de wereld
Nergens betere dekens vindt!

Of mevrouw Dik-Bode zelf die grootmoeder was weet ik niet, maar ze gebruikt de figuur van de grootmoeder om haar spreekwoordelijke wijsheid en levenservaring uit te buiten: de kleinkinderen kunnen leren van haar ervaringen met Zaalberg-dekens. Zaalberg staat garant voor warmte en onverslijtbare kwaliteit. Zo'n deken was onontbeerlijk in de strenge winter van 1890-'91, toen je (ik heb het ook maar van horen zeggen) wel vijf maanden lang kon schaatsen, van november tot maart. Kleinzoon Pietje weet al dat je echte en onechte Zaalberg-dekens hebt. De naamplaat – het loodje aan elke deken – staat garant voor de echtheid. In het jubileumboek over de jaren 1814-1914 lezen we: 'Wanneer een fabrikaat

uitblinkt, wordt veelal getracht door de concurrentie een minderwaardig product onder denzelfden naam te verkopen, en zoo gebeurde het in de eerste jaren van 1900 ook met onze dekens, en hoe vereerend dit ook was, wij mochten dat niet langer dulden. Daarom werd in 1904 besloten al onze dekens te voorzien van een loodje (waarop onze firmanaam) aan een blauw lintje, hetwelk wij wettig gedeponeerd hebben om zodoende meer waarborg te geven, dat het groote publiek

dat Zaalberg's dekens vraagt, ook werkelijk onze dekens bekomt.' Velen van u herinneren zich de rampskop op het gladde etiket op een hoek van de dekens. Het schaap is er nog steeds: in het begin van de Vestestraat zien we meteen aan onze linkerhand in een muur een gevelsteen met een liggend schaap, het beeldmerk van de firma Zaalberg. Een gedeelte van de fabriek staat er nog, en wel op nummer 7. Daar waren de magazijnen en de kantoren; de fabriek stond aan de overkant van de straat.

Oorlog

In januari 1940 waren de klanten van Zaalberg zich vanzelfsprekend al bewust van de oorlogsdreiging. Overigens: oorlogen spelen een opvallende rol in de geschiedenis van de Leidse wollendekenfabriek. Al meteen in 1814 ontving Zaalberg bestellingen van het Nederlandse leger. In 1830, tijdens de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgen, werden alle voorradige dekens van de firma opgeëist ten behoeve van het leger; in 1870 voorzag Zaalberg de ambulances van het Franse leger van dekens; de regering nam in de jaren 1914-1918 bij Zaalberg 10.000 dekens in beslag voor het Nederlandse leger en het Duitse Rode Kruis bestelde ook dekens bij de Leidse firma.

In 1939 wierp de oorlog zijn schaduw al vooruit: op zaterdag 30 september 1939 meldde De Telegraaf dat dekenfabrikanten alleen nog dekens aan Defensie mochten leveren en niet meer aan winkeliers. Het ging, dacht men, om een tijdelijke maatregel, maar de situatie werd voor de gewone klant steeds nijpender. Engeland stopte met de wolaanvoer en was er geen wol meer

beschikbaar. Be-taalden de klanten in 1937 nog f12,50 voor een Zaalberg-deken, in november 1939 kostte dezelfde lits-jumeaux-deken f 23,50. Dat mevrouw Dik-Bode in haar gedicht de Zaalberg-dekens zo uitbundig prees, had misschien ook met deze schaarste te maken.

Tekort aan dekens

Zeker is dat mevrouw Dik niet ophield met dichten. In een volgend album komen we namelijk weer zo'n gelinieerd velletje in hetzelfde schoonschrift tegen – met de dezelfde dubbele onderstrepingen. Linksboven staan weer haar naam en adres, nog steeds in Rotterdam. Het is 27 november 1947. De schrijfster richt zich nu in het Gronings tot de 'WelEd. Heer W. Schrandt', sinds 1931 directeur van de firma. De Zaalberg-dekens zijn, zeven jaar later, nog steeds haar favorieten:

Uut Dankbaarheid

Wat hebt wie nou geluk ehad
'k Ging mit mien Harm loatst weer noar stad
Wat neie spullen koopen.
Veur Willempje een sprookiesbouk
En Wiebe kreeg een dikke kouk,
Ons Marchien gloazen knoopen.
Freerk had mie um een pipe vraagd
En Griet een tasch as doames droagt
Jie komt neit uut ekeken.
En toen, 'k wier kold en toen weer warm
En schreeuwde: "Kiek nou doar is, Harm,
Da's ja een Zaalberg-deken!"
Mien buutsdoukkwam er bie te pas;
"Joa wicht", zee Harm, "dat is ja kras
Dei schoapekop op 't etiket
Beteikent altied een warm bed.
't Mot nou ineens moar wezen!"
Mit ons vergunning en ons geld
Dat Harm netjes heb neereteld
Hebt wie niks meer te vreezen.
Al frust et dat de beune kroakt
De busse en de train ook stoakt

Al sneit et viefstig weken;

Ons kinder, en ik zulks en Harm
Wie sloopen altied heerlijk warm
Onder dei Zaalberg-deken!

Vijftig jaar na dato komt deze dankbaarheid ons tamelijk overdreven voor, zeker nu driekwart Nederland onder een dekbed slaapt. Maar mevrouw Dik-Bode had alle reden om opgetogen te zijn over het feit dat ze een Zaalberg-deken had bemachtigd! Dat 'mit ons vergunning' staat er namelijk niet voor niets...

DEFENSIE

zal ons verlof geven

Twee maanden lang, dag en nacht, hebben wij op hoog bevel moeten werken voor het Nederlandsche leger. Hoezeer het ons ook spiet, wij moesten dus wel tijdelijk de leveringen ten behoeve van de burgerbevolking stopzetten.

Zoo luidde de aanhef van de advertentie die wij derer dagen in bijna alle Nederlandsche dagbladen lieten opnemen. Daarmee hebben wij aan 't publiek bekend gemaakt, dat er binnenkort weer Zaalberg-dekens te krijgen zijn. Wij hebben van alle kanten vernomen, dat onze mededeeling enorm de aandacht heeft getrokken. Dat beteekent dus, dat Zaalberg-dekens weer groote belangstelling genieten en dat er heel wat huisvrouwen zich een Zaalberg-deken willen aanschaffen.

ZORG DAT U DAARVAN UW DEEL KRIJGT, door reeds thans U te clientele op te wekken Zaalberg-dekens bij U te bestellen. Wij houden dan rekening met Uw wenschen en zullen U zoo spoedig als het mogelijk is van dekens voorzien.

Geef dus thans vooral Uw aandacht aan de verkoop van

**Zaalberg
DEKENS**

OP ECHTE ZAALBERG-DEKENS ZIT DIT ETIKET

Leiden, 15 September 1939.

L. S.

Wij deelen U mede, dat onze geheele voorraad dekens door de militaire autoriteiten in beslag is genomen.

Het gevolg hiervan zal wezen, dat in de aflevering van loopende orders vertraging onvermijdelijk is.

Wij verzoeken U overtuigd te willen zijn van het feit, dat wij ons uiterste best doen om ernstige stagnatie te voorkomen.

Hoogachtend,
N.V. Kon. Ned. Fabriek van Wollen Dekens
v/h J. C. ZAALBERG & ZOON

Wat was het geval? De productie van dekens lag sinds 1941 nagenoeg stil. Sinds september 1945 kwamen de fabrieken weer op gang. In november 1946 produceerde Zaalberg 3000 dekens per week; dat hadden er ook 4500 per week kunnen zijn, maar er was een gebrek aan vaklui. De regering blokkeerde bovendien de voorraden: de dekens die er waren, moesten naar de noodgebieden worden gestuurd. Je kon alleen met een vergunning dekens krijgen; ze waren op de bon. Particulieren die niet in de noodgebieden woonden, maakten nauwelijks kans op een deken. Een extra probleem was de slechte distributie. Zaalberg had slechts een enkele vrachtwagen en de dekens hoopten zich op in de fabriek; het bedrijf wist de dekens maar met mondjesmaat naar hun plaats van bestemming te

vervoeren. Dit alles had tot gevolg dat de gewone huisvrouw in de winkel geen dekens kon krijgen. Op 22 november 1946 meldde Het Vrije Volk: 'Dan is er nog een kleinigheid. Men gaat rustig door met het afgeven van vergunningen in het gehele land, terwijl de fabrieken de winkels niet mogen bevoorraden. Dagelijks stromen brieven binnen met klachten van mensen, die een vergunning hebben, doch geen dekens kunnen bemachtigen.' Op 30 januari 1947 kopte Het Binnenhof: 'Tekort aan 8 miljoen dekens'. Dit tekort had diverse oorzaken. Ik noemde al de slechte distributie, maar reeds in de jaren dertig had de economische crisis ervoor gezorgd dat de koopkracht daalde en er minder dekens gekocht werden, zodat de mensen vóór 1940 dus al vaak te weinig dekens in huis hadden. In de oorlogsjaren waren er

nauwelijks dekens geproduceerd, terwijl het gebrek aan lakens veroorzaakte dat de dekens die er waren, nog sneller versleten. Verder hadden de Duitsers talloze dekens gestolen. Grote aantallen dekens waren verbrand ten gevolge van de bom-bardementen etc. en de bevolkingsgroei maakte het tekort nog groter. Mevrouw Dik-Bode had dus alle reden om een jubelgedicht op haar Zaalberg-deken te schrijven. Dankzij die ijverige Zaalberg-medewerker die knipsels, foto's en brieven bewaarde en inplakte, en dankzij het Leidse gemeentearchief kunnen we ons nu een voorstelling maken van wat het in 1947 betekende als je zo'n deken in de wacht wist te slepen.

Korrie Korevaart

LEIDEN

IN DE LETTEREN:

In de rubriek 'De muze over bedrijf en techniek' besteedt dit blad aandacht aan poëten die de industriële revolutie bezongen. De Leidse nijverheid blijkt ook veel prozaschrijvers te hebben geïnspireerd, zo blijkt onder meer uit het boek 'Leiden, het land der letteren', dat in 1985 verscheen en tegenwoordig alleen nog antiquarisch verkrijgbaar is. In de sindsdien verschenen literatuur komt de stad vaak aan de orde, die in deze vooralsnog onregelmatig verschijnende rubriek wordt gesignaleerd. Suggesties zijn welkom.

"Destijds [de jaren vijftig van de vorige eeuw] floreerde in Leiden nog de wollen dekenindustrie. Ze hadden daar heel wat zielige lieden in dienst met wie iets mis was, nazaten van het door kinderarbeid in Leiden verziekte en gedegenereerde voorgeslacht. Ook daar heb ik een sonnet over geschreven, want ze kwamen elke avond tegen vijf uur schreeuwend en joelend het Rapenburg afzakken, richting Noordwijk. 'En elke avond komen weer de schrielen, verpauperde klassieke imbecielen. Wolindustrie bloeit hier al eeuwen lang', schreef ik. Maar sommige Leidse klassici hebben mij dat kwalijk genomen. Die dachten dat het over hen ging."

Bron: 'Lang geleden allemaal' in FL. Bastet 'Radiolaria. Columns en lezingen', Utrecht 1990, p. 17-18.

SANDERS VERTREKT (WEER) UIT LEIDEN

Cosmetica- en schoonmaakartikelenproducent Koninklijke Sanders verlaat over een aantal maanden Leiden. Het hoofdkantoor aan de Zoeterwoudseweg wordt verplaatst naar het Brabantse Vlijmen, waar de fabriek van het bedrijf staat. Het is niet de eerste keer dat Sanders de deuren sluit in Leiden. In de jaren zeventig verplaatste het de productie geleidelijk, waarna het bedrijf in 1978 verhuisde naar Haarlem en Vlijmen. Zes jaar later keerde het hoofdkantoor weer terug, in het complex van de voormalige Leidsche Wolspinnerij.

Sanders is een van de oudste Leidse bedrijven. De historie daarvan is verschillende malen in dit blad beschreven, zodat een korte terugblik hier volstaat. Ook op andere manieren hield de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) zich bezig met het bedrijf. Zo werd vorig jaar door bemiddeling van Stiel archiefmateriaal van de onderneming in bewaring gegeven bij het Gemeente-archief Leiden.

Sanders heeft nu zo'n driehonderd personeelsleden, waarvan veertig in Leiden. Zij krijgen een baan aangeboden in Vlijmen. Alles wat over enige maanden nog resteert in Leiden is de naam van de parkeergruwel aan het Levendaal, op de plaats waar jarenlang het fabriekscomplex van Sanders was gevestigd. Apotheker Nicolaas Sanders stond in 1842 aan de wieg van het bedrijf, toen hij in zijn winkel op de hoek van het Steenschuur en de Breestraat zeep begon te produceren. In 1851 opende hij een fabriek aan het Levendaal, die daar tot 1973 zou blijven. Twintig jaar later nam Irish Wire Products (IWP) Sanders over. IWP is een Iers beursgenoteerd bedrijf dat o.m. huishoudelijke artikelen maakt. De geschiedenis van Sanders is redelijk

gedocumenteerd en beschreven, onder meer in uitgaven van het bedrijf zelf. Toch ligt in het gemeentearchief nog veel materiaal dat nog niet is onderzocht. Daar komt bij dat de generatie verdwijnt die in Leiden nog productiewerk verrichtte. Het vertrek uit Leiden lijkt dus een goede aanleiding om 'de' geschiedenis van de onderneming te schrijven. Welke historicus voelt zich geroepen?

Eric Jan Weterings

Bronnen over Sanders:

- * Koninklijke zeep- eau de cologne- en parfumeriefabriek v/h Sanders & co. n.v in: Ph. J. De Ruyter de Wildt (red.), *Industrie Leiden Holland*, Leiden 1951, p. 104-107.
- * J.P.A. van Ballengooyen de Jong, *De historie van Koninklijke Sanders b.v. 1851-1986*, Leiden/Vlijmen 1986. (Eigen uitgave van Sanders).
- * *150 jaar Koninklijke Sanders*, Leiden/Vlijmen 2001. (Eigen uitgave van Sanders).
- * Marja Kroef, 'Koninklijke Sanders bv: Zeepfabrikant en uitvinder spuitbus moest uit Leiden weg' in Stielz feb. 1992 p. 12-13.
- * Eric Jan Weterings, 'Sanders 150 jaar', in Stielz no. 1/ 2 2001, p.23.
- * Peter Otgaar, 'In geuren en kleuren - de geschiedenis van Sanders', in Stielz no.4 2001, p. 12-13.

Voortgaande sloop van bollenschuren

IKONEN VAN BOLLENSTREEK IN GEVAAR

Bijna een derde deel van de meest waardevolle bollenschuren in de Bollenstreek is in vier jaar tijds verloren gegaan. Dat is de verontrustende conclusie van een onderzoek naar de stand van zaken betreffende dit cultureel erfgoed, dat vorig jaar is uitgevoerd.

In het midden van de jaren negentig ontstond er aandacht voor de bollenschuren, het voor de Bollenstreek zo karakteristieke erfgoed. Architect Jos Warmenhoven uit Voorhout herinnert zich dat nog heel goed. "In 1996, het jaar van het industrieel erfgoed, besepte ik dat er wat zou moeten worden gedaan om de meest waardevolle bollenschuren te behouden."

Die schuren, van origine bestemd voor de opslag en het drogen van bloembollen, verdwenen namelijk in hoog tempo; ze waren onpraktisch geworden voor de nieuwe droogtechnieken in de bollenteelt. Vanaf 1997 werd er onderzoek gedaan en een jaar later verscheen het boek *Beelden van bollenschuren*, het cultureel erfgoed van de Bollenstreek 1850-1940. Daarbij was ook een A-lijst van 33 evident waardevolle schuren en een B-register van 143 andere, ook waardevolle bollenschuren.

Een nieuwe inventarisatie, uitgevoerd door Jos Warmenhoven en Peter Nijhof, expert op het gebied van het industrieel erfgoed, onder de titel *Bollenschuren Revisited 2002*, heeft uitgewezen dat tien schuren (bijna een derde deel van de A-lijst) zijn gesloopt, vrijwel zeker worden afgebroken, of verminkt zijn door een ondeskundige behandeling. Warmenhoven: "Gelukkig hebben we tijdens onze rondtocht nog enkele ontdekkingen gedaan in de streek. Ook is een klein

aantal schuren opgewaardeerd. Dat was een meevaller." Daardoor kon de A-lijst met negen schuren worden uitgebreid. Van de 143 schuren op de zogeheten B-lijst zijn er 25 gesloopt, met 12 schuren zal dat waarschijnlijk nog gebeuren en vier schuren zijn ernstig verminkt. Ook in deze groep is dus ongeveer een

Met sloop bedreigde oude bollenschuur in Hillegom.

derde deel verdwenen, zal nog worden gesloopt of is ernstig aangetast. Verder mag worden aangenomen dat de groep van resterende, minder karakteristieke schuren minstens eenzelfde teruggang zal vertonen.

Warmenhoven wijst op de situatie in Sassenheim, waar als gevolg van de vernieuwingsplannen voor het centrum een flink aantal bollenschuren zal sneuvelen. Daarbij is ook het aardewerkfabriekje Velsen Keramiek aan de Kerklaan, dat in het midden van de jaren vijftig werd ondergebracht in een voormalige bollenschuur. Het bedrijf werd in de jaren dertig in Velsen gesticht. Toch zijn er ondanks de verontrustende over de voortgaande sloop van bollenschuren ook positieve geluiden.

Bollenschuur aan de Wilhelminalaan in Hillegom, die mogelijk het veld moet ruimen voor een appartementengebouw.

Warmenhoven: "Het dringt tot de overheid door dat met dit cultureel erfgoed zorgvuldig moet worden omgegaan. En ook de bollenboer zelf kijkt nu met meer waardering dan vroeger naar zijn bollenschuren. Hij is eerder geneigd om ze op te knappen."

Ensemblewaarde

Bij het onderzoek is ook gekeken naar de zogeheten ensemblewaarde van bollenschuren. Warmenhoven: "Soms liggen er een stuk of wat bij elkaar, een soort nest van schuren, in het buitengebied is er vaak ook water bij, dat vroeger werd benut voor het vervoer van bollen." Hij wijst ook op de

Leidsestraat in Hillegom waar een reeks bollenschuren staat (zie foto hierboven). Een klein aantal bollenschuren heeft een nieuwe bestemming gekregen. Omdat een bollenschuur een gebouw voor opslag is zijn andere vormen van opslag het meest voorkomend bij hergebruik: voor meubelen en antiek of als onderdeel van een tuincentrum. Maar ook zijn er bollenschuren, waarin appartementen zijn gebouwd. Aandacht is er in het onderzoek ook voor andere gebouwen, die met de bollenteelt te maken hebben, zoals veilinggebouwen, koelhuizen, (tuinbouw-) scholen en laboratoria.

Bescherming

Dat er nog betrekkelijk veel bollenschuren over zijn is mede toe te schrijven aan de agrarische bestemming, die de grond heeft waarop ze staan. Er is dus altijd een wijziging van het bestemmingsplan nodig, bij voorbeeld voor de bouw van woningen of villa's. Een handjevol bollenschuren

(waaronder een tweetal zeer fraaie aan de Teylingerlaan in Sassenheim/Voorhout, nabij de ruïne van Teylingen) is rijksmonument geworden en enkele gemeenten hebben bollenschuren op de gemeentelijke monu-mentenlijst geplaatst.

Op basis van de huidige A-lijst zal een aanvullende selectie voor bescherming via de monumentenstatus moeten worden gemaakt, zo vinden de onderzoekers. Het huidige bestand aan top-schuren moet nauwgezet bewaakt worden.

Warmenhoven: "Gelukkig hebben we bereikt dat wanneer om de sloop van een bollenschuur wordt verzocht ons om advies wordt gevraagd." Met 'ons' doelt hij dan op de commissie tot behoud en herbestemming van bollenschuren, van het museum De Zwarte Tulp in Lisse. In dat museum komt waarschijnlijk ook een digitale database, waarin alle bollenschuren zijn opgenomen.

Als man van het eerste uur zegt

Het aardewerkfabriekje Velsen Keramiek in Sassenheim, sinds 1955 gevestigd in een oude bollenschuur. Het bedrijf moet wijken voor de bouw van een supermarkt.

Warmenhoven: "Wij moeten ons blijven deze ikonen van de Bollenstreek op inspannen voor de bollenschuren, deze termijn verloren gaan." Tekst en foto's Wibo Burgers

NIEUW PLAN VOOR

AALMARKTGEBIED

De Projectgroep Nieuw Aalmarktplan heeft een voorstel gepresenteerd voor de herinrichting van het Aalmarktgebied in de Leidse binnenstad. In die Projectgroep is een groot aantal organisaties vertegenwoordigd, waaronder de Stichting Aalmarktgebied, een groep 'bezorgde Leidenaren' die zich inzet voor 'versterking van de stedelijke kwaliteit van het gebied.'

In de laatstverschenen nieuwsbrief van de Stichting wordt een aantal punten uit het plan op een rijtje gezet:

- Het Noordeinde, het Kort rapenburg en de Prinsessekade moeten verkeersluw worden;
- De Vrouwensteeg wordt bij het kernwinkelgebied betrokken;
- Tussen de Haarlemmerstraat en de Stille Rijn komt een passage en over de Rijn een voetgangersbrug;
- Het binnenterrein van de Aalmarktschool wordt een 'cultuurtuin';
- De Aalmarktschool krijgt een culturele – en een horecafunctie;
- Aan de Boommarkt komt een parkeergarage voor bewoners en bezoekers van de Stadsgehoorzaal.
- Het aantal te slopen panden in het gebied blijft tot een minimum beperkt.

Het plan is in november aangeboden aan B&W en de gemeenteraad, die het gaan bestuderen. Om bij de toekomstige besluitvorming goed de vinger aan de pols te kunnen houden,

zoekt de Stichting steun van donateurs. Nieuwe donateurs gelieven 7 euro over te maken op postbankrekening 8443685 ten name van Stichting Aalmarktgebied, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden.

Meer informatie is te vinden op de volgende websites:

- Gemeente Leiden: www.aalmarkt.nl. Deze site bevat de actuele stand van zaken rond het Aalmarktproject volgens de gemeente Leiden;
- Machtwacht (waaraan de Stichting Aalmarkt is 'gelinkt'): www.aalmarkt.org;
- Werkgroep Referendum Aalmarkt: werkgroepaalmarkt@hetnet.nl (Postadres: Aalmarkt 11, 2311 EC Leiden);
- Secretariaat Projectgroep Nieuw Aalmarktplan: Gemeente Leiden, Postbus 9100, 2300 PC Leiden, tel. 071-5165820, e-mail r.van.gulick@leiden.nl.

Peter Cambier (071-5220340, e-mail:

cambier.vandermeer@planet.nl)

Rob Onel (071-5143476, e-mail:

r.onel@wolmail.nl)

(Woordvoerders van de Stichting Aalmarktgebied).

KORT NIEUWS UIT

LEIDEN EN DE REGIO

Wetenswaardigheden voor deze rubriek zijn welkom op het adres van Stiel (Hogewoerd 125 2311 HK Leiden) of per e-mail (ej.weterings@planet.nl).

Leiden

Scheltema

De gemeente Leiden heeft voor ongeveer 800.000 euro het Scheltemacomplex aan de Oude Singel laten opknappen. Asbest is verwijderd en dak, muren en kozijnen zijn tijdelijk gerepareerd. Over enkele jaren volgt een ingrijpendere verbouwing, wanneer de voormalige dekenfabriek deel gaat uitmaken van het naastgelegen Stedelijk Museum De Lakenhal. Stiel heeft zich meermalen ingezet om het rijksmonument voor (verder) verval te behoeden.

Tijdens de Open Monumentendag in september werd de fabriek door honderden mensen bezocht, die daar onder meer de door Stiel beschikbaar gestelde dia 'Verleden weefsel' konden bekijken. Een oud-werknemer van Scheltema schonk twee dekens van zijn voormalige werkgever aan De Lakenhal.

Slachthuissterrein

De gemeente Leiden krijgt voor de ontwikkeling van het voormalige slachthuissterrein in Leiden-Noord 9,2 miljoen euro subsidie van het rijk. Doel van de subsidie is om op het gebied een 'levensloopbestendige wijk' te ontwikkelen, waar naast sociale woningbouw ook plaats is voor huizen voor mensen met midden- en hogere inkomens. Om dat te kunnen waarmaken, introduceert de gemeente het Sociaal Particulier Opdrachtgeverschap: de gemeente stelt de grond beschikbaar waarop particulieren – binnen de nodige beperkingen – kunnen bouwen. De sanering van de grond begint volgend jaar. Het project moet in 2006 klaar zijn.

Brandspuithuisje

Het 'brandspuithuisje' op de hoek Kruisstraat/Narmstraat is gerenoveerd. In 1611 werd het perceel Kruisstraat 28 uitgegeven voor een 'bonhuys voor brantgereedschap'. Het huidige pand dateert uit het derde kwart van de negentiende eeuw. De eigenaar wil in het gebouwde een financieel adviesbureau vestigen.

Digitale stamboom

In juni is het eerste deel van het project Digitale Stamboom op het Gemeentearchief Leiden gepresenteerd. Op de bijeenkomst, georganiseerd in samenwerking met de afdeling Rijnland van de Nederlandse Genealogische Vereniging, opende wethouder Pechtold de Digitale Stamboom. Hij deed dit door het digitaal bestellen van een akte van een beroemde Leidenaar. In de Leidse Digitale Stam-boom is een deel van de Leidse doop- en trouwregisters van voor 1795 opge-nomen. Daarnaast maken onder meer de negentiende-eeuwse 10-jarentafels van Rijnsburg en Warmond er deel van uit. In de toekomst zal dit digitale bestand worden aangevuld met andere bronnen die op de studiezaal van het Gemeente- archief Leiden beschikbaar zijn. Daartoe behoren ook gegevens van de gemeenten Leiderdorp en Zoeterwoude. De website van het archief van Leiden en omstreken is: www.leidenarchief.nl. Nadere informatie is verkrijgbaar bij Maaïke Lulofs of Cor de Graaf, Gemeentearchief Leiden, telefoon 071- 5120191.

(Bron: Hollands Historisch Magazine – 7^e jaargang – nummer 3)

Kikkermolen

De Kikkermolen aan de Oegstgeesterweg bestaat in 2002 250 jaar. Het rijksmonument is de kleinste wipmolen ter wereld, die aanvankelijk de 22 hectare grote Kikkerpolder bemaalde (waar nu sportvelden liggen). Na een restauratie in 1996 is de molen weer bedrijfsvaardig, maar door de vele bomen in de omgeving draaien de wieken nog maar zelden.

Kunstborsten

Het begrippenpaar Leiden-Industriestad is verleden tijd, maar een enkele keer wordt die constatering gelogenstraft. In september 2002 opende het Amerikaanse bedrijf Mentor medical Systems de grootste productie-eenheid voor siliconen-borstprotheses ter wereld. Het bedrijf verwacht er in Leiden zo'n 120.000 per jaar te maken, waarvan 70 procent voor de cosmetische markt is bedoeld.

Meelfabriek

Jarenlang zette Stiel zich in voor behoud van meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat. 'Wat moet je nou met zo'n lelijke kolos?' was een veelgehoorde vraag van sceptici. Op die vraag zijn in

de loop der jaren al veel antwoorden gegeven. Ook de Leidse bevolking lijkt nu warm te lopen voor het complex. Op het afgelopen monumentenweekeinde in september was het opengesteld voor het publiek, wat in twee dagen maar liefst bijna 8000 bezoekers opleverde. Die toeloop was mede te danken aan activiteiten. Zo konden kinderen onder leiding van 'The Kneedcompany' zelf brood kneden en (laten) bakken. Verder werd een film vertoond over het productieproces die Stiel-medewerker Niek Bavelaar kort voor de sluiting van De Sleutels in 1988 maakte.

Regio

Duin- en Bollenstreek

Lisse – De Stichting Cultuur Historisch Genootschap Duin- en Bollenstreek is twee projecten begonnen. Als eerste bereidt ze een publicatie voor over het leven in het gebied omstreeks 1800. Verder wil de Stichting de nu nog aanwezige kennis van de regio gaan vastleggen op schrift, band en video. Voor beide projecten zoeken de initiatiefnemers nog vrijwilligers. Aanmelden kan bij het secretariaat van de Vereniging Oud Lisse, Bachstraat 14, 2162 VB Lisse. tel. 0252-414258, e-mail gmaasg@worldonline.nl.

Oud-Noordwijk

Noordwijk – Het genootschap Oud-Noordwijk bestaat in 2002 veertig jaar. In 1962 was het amateur-historicus Karel Kok die aan de bel trok om de enthousiaste sloopgrage overheid een halt toe te roepen teneinde te voorkomen dat Noordwijk zou verworden tot een soort Torremolinos aan de Noordzee. Kort daarna werd het genootschap opgericht, dat al snel een paar honderd leden inschreef. Momenteel zijn dat er 2600 en exploiteert het genootschap een klein museum aan het Jan Kroonsplein. Plannen om de vroegere haringhandel en visrokerij van de familie Van der Niet op de hoek Schoolstraat/Trompstraat bij het museum te betrekken, bleken niet haalbaar. Oud-Noordwijk heeft er het geld en de mensen niet voor.

Watertoren Noordwijk

Bijna-afgestudeerd architect Bart Akkerhuis en zijn echtgenote Mariska zijn de nieuwe eigenaren van de watertoren in Noordwijk. Twee jaar geleden kocht de gemeente het uit 1917 daterende rijks-

monument van EWR. Daarna schreef Noordwijk een prijsvraag uit, waarop 31 mensen reageerden met herbestemmingsplannen. De nieuwe eigenaren willen zelf beneden gaan wonen en de top van de toren openstellen voor exposities, lezingen en kleinschalige kamerconcerten. Het monumentale karakter blijft bewaard. Zo komen onder meer de originele bakstenen muren weer terug vanonder het grijze beton en wordt de loden bekleding van de koepel vervangen door glas.

Monumentenprijs Hazerswoude

Een aantal Hazerswoudenaars is ontvreden over de manier waarop de gemeente Rijnwoude omgaat met karakteristieke panden in Hazerswoude Dorp en – Rijndijk. Daarom stellen zij in samenwerking met het museum Oud-Hazerswoude een jaarlijkse monumtenprijs in voor een eigenaar die zijn pand op karakteristieke wijze heeft gerestaureerd of verbeterd. Mede-initiatiefnemer en gepensioneerd architect Jan Dekker heeft inmiddels ruim honderd bijzondere oude panden gefotografeerd, die recentelijk in het gemeentehuis werden getoond.

Website Oud-Zoeterwoude

De Stichting Oud Zoeterwoude heeft een website gemaakt waarop onder meer de doelstelling, bestuur en verkrijgbare uitgaven over deze gemeente zijn te vinden. Verder biedt de site een rubriek 'gegevens' waarop een overzicht staat van feiten uit de geschiedenis van 'Zoeterwou' en omgeving. Zie: www.oudzoeterwoude.info.

Vliegkamp Valkenburg

Een deel van de bebouwing van het Vliegkamp Valkenburg langs de Wasse-naarseweg moet volgens ingenieursbureau Van de Bos & De Jongh de status van rijksmonument krijgen. Ze zouden in geen geval gesloopt mogen worden. Dat is nu net wat de gemeente Katwijk en eigenaar Drinkwatervoorziening Zuid-Holland van plan zijn. Het bureau uit Zierikzee voerde de studie uit in opdracht van de Provincie Zuid-Holland. Wordt vervolgd.

Oud Rijnsburg

Het Genootschap Oud Rijnsburg bestaat in 2002 25 jaar. Directe aanleiding voor de oprichting op 27 september

1977 was de viering van duizend jaar Rijnsburg. Een jaar na de oprichting had het genootschap al 400 leden. Thans zijn dat er ruim 800. Hoewel het dorp momenteel klein is, heeft het een rijke geschiedenis. Zo bood het in het verleden onderdak aan de filosoof Spinoza en de Collegianten, een godsdienstige stroming.

Koudekerk aan den Rijn

Villa Weltevreden in Koudekerk aan den Rijn blijft behouden. Actievoerster Ingrid de Roos verzamelde zo'n 800 handtekeningen van dorpsgenoten om te protesteren tegen de voorgenomen sloop, waarop de gemeente Rijnwoude en een projectontwikkelaar de plannen om op het terrein van de villa een bedrijfsverzamelgebouw neer te zetten, lieten varen. Weltevreden werd 150 jaar geleden gebouwd voor de directeur van de gelijknamige dakpannenfabriek. Rond de eeuwwisseling is het pand na een brand opnieuw opgebouwd.

EJW

NOGMAALS: BIERBROUWERIJ

HET WITTE HART

Bij restauratiewerk aan de Hartebrugkerk aan de Haarlemmerstraat kwamen eerder dit jaar de resten van een aantal waterkelders onder de vloeren tevoorschijn, de laatste overblijfselen van een bierbrouwerij die hier ooit heeft gestaan. In het vorige nummer van dit blad vertelde gemeentearchiefmedewerker Piet de Baar al iets over de geschiedenis van dat bedrijf. Vervolgens dook hij nogmaals de archieven in om meer te weten te komen.

Ten eerste heb ik de bestekken voor de bouw van de kerk nagekeken op bepalingen ten aanzien van het al of niet dempen of hergebruiken van de kelder of kelders onder de kerk, maar ik lees daarover totaal niets. Brouwerij 't Hart of 't Witte Hart is, blijkens het artikel in het Leids Jaarboekje 1941 p. 211, de voortzetting van een brouwerij die eerst De Schenckan en daarna De Druiff heette.

Vanaf de overname in 1651 van het burggraafschap door de stad Leiden van de familie De Ligne, kwam ook het zogenoemde recht van de gruit aan de stad toe. Dat is een recht van 3 stuivers per brouwt gebrouwen gruitbier of hobbier van alle brouwerijen binnen het territoir van het burggraafschap Leiden (dat is de stad Leiden). Het stadsbestuur stelde voor de inning van dat recht een speciale ontvanger aan. Alle rekeningen van de achtereenvolgende ontvangers zijn bewaard gebleven (Archief Stadsheerlijkheden en Vroonwateren inv.nr. 939 B & C).

Daaruit is het volgende op te maken, waarbij opgemerkt moet worden dat het boekjaar liep van 1 mei tot 30 april: in het boekjaar 1651/52 "Ontfangen van de brouwer in 't hart over 139 brouwt en f20-17-0" (139 maal 3 stuivers = 417 stuivers: 20 = 20 gulden en 17 stuivers). In de volgende jaren valt een aantal zaken op. Zo zijn in 1656/57 slechts 100 brouwt en geregistreerd vanwege een pestjaar in de regio. In 1660/61 heet de brouwerij 't Witte Hardt, terwijl na kleine variaties in de naam in 1666/7 het 'de brouwster in 't Hart' is, evenals het volgende jaar. Daarna is het steeds 't Witte Hart. Dit soort kleine variaties in naam komt bij meer brouwerijen voor. Bij de 106 brouwt uit 1689/90 en in de periode 1695/96 tot en met 1735/36 is de naam steeds 't Hert en vanaf toen consequent 't Hart, soms geschreven als Hardt, maar in ieder geval nooit meer als Witte Hart. Met de 55 brouwt in 1742/43 was het de brouwerij met de laagste

productie in Leiden, hetgeen zo zou blijven tot 1745/46 en later nog diverse keren. Rond 1750 trad een kentering op, toen andere brouwerijen nog minder produceerden.

Van 1745/46 (54 brouwt en) wordt als eigenaar Jan van Rijn vermeld, die ook zelf de rekeningen ondertekent, mogelijk om fraude te voorkomen. Vanaf 1758/59 runnen Jacobus B. en Theodorus van Rijn samen de brouwerij, tot in 1778/79 Theodorus Petrus Fredericus van Rijn als eigenaar optreedt. In 1757/58 zijn de 101 brouwt en nog genoeg voor een plaats als de op de twee na meest producerende brouwerij in Leiden, maar in 1760/61 zijn de 103 brouwt en nog maar goed voor een vierde plaats. In 1778/79 zijn er nog slechts vier brouwerijen over en is 't Hart met 104 brouwt en de kleinste. Vier jaar later in 1782/83 is het de kleinste van drie, wat verder zo zou blijven. Tegen de twee andere kon 't Hart kennelijk niet op. De laatste rekening is van 1790/91 waarop T.P.F. van Rijn tekent voor 69 brouwt en. Eind 1790 of in 1791 zal hij het bedrijf stilgelegd hebben. Bij deze cijfers zij opgemerkt dat zeker in de zeventiende eeuw deze brouwerij er een van de vele was, zij het zeker niet met de minste productie. Behalve de algemene conjunctuur konden ook kwaliteit, prijs, service etc. een rol spelen en de verhoudingen binnen de Leidse brouwwereld. Ieder bedrijf kent wel eens schommelingen ten opzichte van zijn concurrenten die achteraf slecht verklaarbaar zijn of inmiddels niet meer te achterhalen (bijvoorbeeld problemen bij het productieproces, problemen met personeel, verandering van smaak van de consument, miskleunen bij de inkoop van grondstoffen, wisseling van eigenaar/bedrijfsvoerder, afhankelijkheid van een vaste moutmolenaar en het waterschip dat schoon water moest aanvoeren). Nadat de brouwerij geliquideerd was, heeft Van Rijn een hele reeks huizen en (plezier)tuinen verkocht. Voor de brouwerij kon hij vermoedelijk geen

koper vinden, dus verkocht hij een gedeelte van de gebouwen, inclusief drie kelders, aan Jan Dekker en Jan Buggers. Door de splitsing van de gebouwen was een uiterst ingewikkeld en uitvoerig contract nodig, dat op 1 oktober 1791 door notaris Josué l'Ange werd opgemaakt. De juridische overdracht van het verkochte had plaats op 3 april 1792. Na de eerste grote uitverkoop rond 1791 hield Van Rijn zich even wat stil, al verkocht hij nog wel op 20 augustus 1796 zijn buitenverblijf 'de Rhijnenburg' onder Hazerswoude. Toen hij op 12 maart 1798 ongehuwd overleed en begraven werd in de Pieterskerk, liet hij volgens de (doorgaans zeer schappelijke) taxatie van zijn aan de Collaterale Successiebelasting onderworpen onroerend goed, nog voor een waarde van f 29.639-4-4 na (Rechterlijk Archief inv.nr. 210, Collaterale Succ. deel 36 p. 176). Zijn executeurs-testamentair, Cornelis van Oudendorp Cornelisz. en J.C.H. van Oldenzeel d' Oldeneel, verkochten hierna de rest van het onroerend goed; het restant van de vroegere brouwerij en vijf andere huizen werden publiek verkocht en op 2 oktober 1798 juridisch overgedragen. Hierbij blijkt iets uiterst zeldzaams: werd het restant-brouwerij getaxeerd op f 1500, bij de publieke verkoop op 23 juni 1798 werd koper Anthony van der Putten eigenaar voor slechts f 1000. En hij kocht toch niet niks: 'Een groot, ruym, hegt, sterk en zedert weinige jaaren gedeeltelijk vernieuwd Huys en Erve, met een groote Thuijn daar nevens, beplant met exquise vrugtboomen, hebbende zeer aangename uitsichten zo op de Maaren als Haarlemstraat..' [Voorwaardenboek Rechterlijk Archief, inv.nr. 74 Nr. 133, iets na het midden], en, 'de koper moest voor f 14 overnemen de globe met de pedestal in de Thuijn staande'. Mogelijk zit hier iets achter, want toen Willem Arends dit perceel kocht op 23 juli 1802 [getransporteerd 25-01-1803] betaalde hij er f 2000 voor, waarvan de helft op hypotheek, dus bijna eens zoveel. Overigens kocht dezelfde op 4 maart 1806 het in 1791 afgesplitste deel voor f 520 cash, zodat toen het hele complex weer verenigd was.

Piet de Baar

Een uitgebreide versie van dit artikel, met veel gedetailleerd cijfermateriaal, is op te vragen bij het secretariaat van Stiel, of in te zien in de Stiel-collectie in het Leidse gemeentearchief.

ADVERTENTIE

STEEDS MOOIER

Organisatiebureau voor kunst en cultuur

• Culturele programma's op maat

Organisatie en coördinatie van culturele programma's op maat: van stadswandeling tot compleet (meerdere) arrangement; van museumbezoek tot actieve excursies

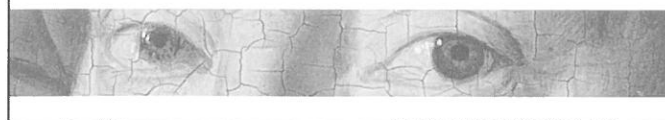
• Culturele projecten

Organisatie van diverse projecten: van tentoonstelling tot scholenproject

• Teksten

Schrijven en begeleiden van publicaties en teksten: van persbericht tot jubileumboek

SteedsMooier geeft context aan kunst en cultuur. Want hoe meer je daarover hoort, des te mooier het wordt: SteedsMooier dus!

'HERBOUW' REMBRANDTHUIS AFGEBLAZEN

'Nieuwe herbouw' van het geboortehuis van Rembrandt van Rijn (1609-1669) in de Leidse Weddesteeg klinkt cryptisch. Op 6 november 2002 liet wethouder A. Geertsema in een gemeentelijke commissievergadering weten niet geïnteresseerd te zijn in een gift van een miljoen euro om het geboortehuis te herbouwen. Maar al in 1963 verrees de voorgevel van dit geboortehuis in de Weddesteeg. Die gevel was een cadeau aan de gemeente van de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij (NRM, zie ook elders in dit blad) ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan. Na de sloop van het NRM-complex in de jaren zeventig verdween de gevel spoorloos.

Leiden is al langer doende om de herinnering aan een van haar bekendste burgers uit het verleden commercieel te exploiteren. De wereldberoemde schilder maakte zijn bekendste werken overigens in Amsterdam, maar dat is geen reden om zijn geboorteplaats niet te markeren om een toeristisch interessante locatie te creëren. In het verleden zijn daar al veel plannen over gepresenteerd, maar tot veel meer dan een gedenksteen in de huidige zielloze nieuwbouw in de steeg tussen Galgewater en Noordeinde heeft dat niet geleid.

Geertsema

In de commissievergadering kreeg Geertsema het alleen aan de stok met D. van Schoonderwoerd den Bezemer van Leefbaar Leiden. Het raadslid was boos, omdat een eerder aanbod van de Leidse ondernemer J. Verbaan om een miljoen euro te schenken om het geboortehuis van Rembrandt te reconstrueren, tot geen enkele reactie van de gemeente had geleid.

De wethouder verklaarde daarop dat het volgens hem geen zin had om in een Anton-Pieckstijl een 'nephuis' van Rembrandt na te bouwen. "Het geboortehuis van Rembrandt is eeuwen geleden gesloopt", verklaarde hij volgens het Leidsch Dagblad van 7 november. "Dat is dan jammer, maar daar doen we anno 2002 niet zo veel meer aan. Als we het zouden herbouwen, wordt het nep, want we weten niet eens hoe het er heeft uitgezien." Daarmee was de discussie ten einde, want de rest van de commissie leverde geen commentaar en leek het daarmee eens te zijn met de wethouder.

1963

In het verleden had men kennelijk minder last van historische scupules. Architect Schutte (die onder meer een deel van het meelfabriekcomplex aan de Oosterkerkstraat ontwierp), maakte in 1963 een 'reconstructie' van de gevel zoals die er in het begin van de zeventiende eeuw mogelijk had uitgezien. Het personeel van de NRM schonk in 1963 het geld om die gevel

te laten verrijzen aan de rand van het complex van de drukkerij.

Burgemeestersvrouw J.M. van Kinschot-Dorhout van Mees onthulde die gevel in mei 1963. Zij deed dat door 'een grote, fraai vergulde sleutel in de deur te steken', meldde het Leidsch Dagblad van woensdag 15 mei dat jaar. 'Daarop trad een in zwart fluweel geklede figuur naar buiten. Ja waarempel, het was Rembrandt zelf, die daar midden in het steegje stond, vlak voor zijn eigen huis.' Even verder verhaalt het artikel in lange volzinnen, waarom de NRM tot deze geste heeft besloten. 'Het toeval heeft gewild, dat zij [NRM] op deze grond haar gebouwencomplex heeft gesticht en hetzelfde werk thans industrieel verricht, waarmee Rembrandt 3,5 eeuw geleden moeizaam is begonnen en wel met het hanteren van de etsnaald en de koperen plaat.'

"Waarschijnlijk mede door de vele kunstwerken, welke wij in de loop der jaren mochten reproduceren, waarbij er vele van zijn hand waren, voelen wij ons zo aangetrokken tot zijn leven en zijn werk, dat wij ons voornamen te enigertijd als een hommage aan deze grote kunstenaar een zeventiende eeuwse huisje te bouwen, waardoor de herinnering en de sfeer niet slechts zouden worden opgeroepen door een onaanzienlijke gevelsteen, welke in de oude muur was aangebracht", zei een van de beide directeuren, de heer J.C. Stafleu, in zijn toespraak tot de vele genodigden. Het Leidsch Dagblad meldt verder dat de directeur de verwachting uitsprak dat het gehele huisje binnen twee jaar gereed zal zijn.

Dat 'historische huisje' is er nooit gekomen. De gevel bleef staan, totdat het Rotogravurecomplex medio jaren zeventig werd gesloopt. Als gemeenteraadslid probeerde voormalig NRM-medewerker Wim van der Pluijm (zie elders in dit blad) uit te vissen waar het is gebleven. "Ik heb overal gezocht. Vele documenten heb ik doorgenomen en verschillende mensen ernaar gevraagd die er mogelijk iets van zouden weten. De laatste tip die ik kreeg, was dat de gevel opgeslagen zou zijn op de gemeentewerf. Maar ook daar heb ik niets gevonden."

Wie weet hier meer over? De redactie van dit blad hoopt in een volgende editie antwoord op deze vraag te kunnen geven.

Eric Jan Weterings

Het Rembrandthuis in de Weddesteeg bij de opening, 1963.

Foto collectie W. van der Pluijm

STIELZAKEN

De rubriek StielZaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

'PLAATS BEDRIJFSGEBOUWEN MIDDELSTEGRACHT OP MONUMENTENLIJST'

Aan de Middelstegracht 36 bevindt zich een drietal geschakelde bedrijfsgebouwen, waarvan de oudste omstreeks 1890 is ontstaan. De gebouwen hebben deel uitgemaakt van de vroegere conservenindustrie Tieleman & Dros. Onlangs heeft Stiel een verzoek ingediend om deze bedrijfsgebouwen op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen.

Het pand aan de Middelstegracht bestaat uit een drietal geschakelde bedrijfsgebouwen, waarschijnlijk daterend van omstreeks 1890. Het is zeker niet uitgesloten dat een of twee van de gebouwen in de loop van de tijd zijn bijgebouwd, waarbij overigens wel dezelfde bouwstijl is aangehouden. De gebouwen hebben deel uitgemaakt van het grote fabriekscomplex van de firma Tieleman & Dros, conservenindustrie.

De drie aaneengeschakelde panden hebben elk een zadeldak. De gevels zijn opgetrokken uit baksteen, die in kruisverband is aangebracht. Het middelste gebouw springt wat naar voren ten opzichte van het rechts daarvan gelegen pand. Het is ook ruimer van opzet dan het naastgelegen, wat hogere pand en trekt dan ook de meeste aandacht.

In de voorgevel bevindt zich een ingangspartij, met aan de bovenzijde een halve cirkel, doorsneden door twee stijlen. In het middenvenster zijn twee verticale en een horizontale roeden aangebracht. Daaronder een later aangebrachte kan-teldeer, waardoor auto's naar binnen kunnen rijden. Aan weerszijden van de toegangsdeur bevindt zich een langerekt verticaal venster met drie horizontale roeden, dat aan de onderzijde wordt afgesloten met een waterslag.

De decoratie is eenvoudig gehouden. Rond de halve cirkel aan de bovenzijde van de ingangspartij bevindt zich een rollaag van een kop en twee drieklezoren met daarboven een uitgemetselde rollaag. Een soortgelijke rollaag volgt de dakrand.

Spantconstructie

Interessant is ook de spantconstructie met daglichttoetreding, die in dit bedrijfsgebouw voorkomt (zichtbaar door het bovenraam) en die het mogelijk heeft gemaakt een voor die tijd betrekkelijk grote breedte te realiseren. Het naastgelegen gebouw is smaller

en hoger, het wijkt enigszins terug in vergelijking met het eerder vermelde pand. Er zijn niettemin duidelijke overeenkomsten tussen de twee aangebouwde gebouwen. Zo heeft dit gebouw een bovenpartij bestaande uit een van boven afgeronde raampartij, waarvan de totale vorm duidelijk correspondeert met die van de ingangspartij van het gebouw ernaast.

Decoratief element

Aan de andere kant van het bedrijfsgebouw in het midden strekt zich een muur uit met een deur erin. Ook hier een rollaag. Achter deze muur, verder terug, bevindt zich het derde aaneengeschakelde gebouw met een vensterpartij, van boven een halve boog en verder van gelijke opzet als in de andere gebouwen, en beneden een toegangsdeur. Ook hier weer rollagen als decoratief element met erboven een uitgemetselde laag. Alle gevelvlakken worden aan de bovenzijde beëindigd met decoratieve houten boeiboorden met anker. Dit laatste gebouw en het middelste deel hebben op het dak een speciale kapconstructie met ramen naar de zijkant, waardoor licht naar binnenvalt. Naar het zich laat aanzien was voor de werkzaamheden die in dit gebouw werden verricht, directe lichtinval gewenst.

Historie

Het pand wordt genoemd in de lijst van het Leidse Monumenten Inventarisatie Project (MIP), maar ontbreekt in volgende overzichten. De nummering is problematisch. Uit archiefstukken blijkt

dat het pand Middelstegracht 36 een woonhuis was, dat in het begin van de jaren dertig is afgebroken. Daar bevindt zich nu een open terrein.

De aaneengeschakelde panden hebben deel uitgemaakt van het zeer uitgestrekte fabriekscomplex van de firma Tieleman en Dros, in conserven. Van de historische ontwikkeling is betrekkelijk weinig bekend. Waarschijnlijk is het hoofdpand, een voormalig stalgebouw, niet lang na 1890 aangekocht door deze firma met het oog op toekomstige uitbreidingen. Tieleman & Dros maakte in die jaren een sterke expansie door.

Niettemin hebben de panden een duidelijk eendere stijl. Het lijkt dan ook aannemelijk dat de verbouwingen door dezelfde architect, mogelijk W.C. Mulder in zijn beginperiode, zijn uitgevoerd.

Hergebruik

De mogelijkheden voor hergebruik van deze geschakelde panden zijn gunstig.

Het pand, eigendom van het voormalig

energiebedrijf Rijnland (nu Nuon), wordt thans gebruikt als bergplaats door die onderneming.

De geschakelde panden aan de Middelstegracht zijn karakteristieke voorbeelden van de bouw van bedrijfsgebouwen in de periode rond de jaren negentig van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.

Het lijkt zeker verantwoord om deze bedrijfsgebouwen, zo typerend voor de tijd waarin deze ontstonden, de bescherming van de status van gemeentelijk monument te geven.

Wibo Burgers

TORENTJE VAN WIJK

BEDREIGD?

De voormalige textielfabriek Van Wijk, ingeklemd tussen Levendaal en Hogewoerd, is een fraai voorbeeld van hergebruik van een industrieel complex. Integraal onderdeel daarvan is een torentje met trappenhuis en waterreservoir op de hoek van de Hogewoerd en de Dwarsbolwerkstraat. Dit torentje blijkt eerder dit jaar te koop te zijn aangeboden, om daarin woonruimte te realiseren.

LEZERSSCHRIJVEN

De omslag van het vorige nummer van dit blad werd gesierd door een foto van het oude Leidse postkantoor aan de Breestraat. Voor gemeentearchief-medewerker Piet de Baar was het bij-schrift de reden om als 'aartskritikaster' weer eens 'naar mijn baal zout te grijpen'. Ook bij het verhaal over 'de oudste Leidse patatzaak' in dezelfde Stielz plaatst hij een kritische kanttekening.

Postkantoor

Aan de binnenzijde van de kaft van Stielz 1 en 2 van deze jaargang (pag. 2) wordt als bijschrift bij de foto vermeld dat het postkantoor "sinds de bouw in 1872 herhaaldelijk werd verbouwd en de voorgevel op de foto in circa 1918". Dit is allemaal wat te eenvoudig geformuleerd. Zoals uit het artikel in het Leids Jaarboekje 1943 p. 131-137 blijkt, is het gebouw uit 1872 (toenmaals Breestraat 44) totaal gesloopt in 1896, zodat er niets van is overgebleven en het woord

Daardoor dreigen aanpassingen die het huidige karakter van het bouwwerkje aantasten. Om dit te voorkomen heeft Stiel Burgemeester en Wethouders van Leiden gevraagd het gebouw op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. B & W hebben inmiddels bevestigd dat verzoek te hebben ontvangen, maar het is nog niet duidelijk wanneer er een beslissing over wordt genomen. De status van het Van Wijk-complex is niet duidelijk. De gemeente heeft daar bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg naar geïnformeerd en mondeling te horen gekregen dat het de status van Rijksmonument heeft. Een schriftelijke

bevestiging van die heugelijke tijding laat nog op zich wachten. Overigens deed Stiel al in 1993 het verzoek het gehele Van Wijk-complex op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Op dat verzoek heeft de gemeente nooit geantwoord. Wel werd daarna de bouwvergunning om het complex geschikt te maken voor een supermarkt en appartementen zodanig aangepast dat het uiterlijk van het complex grotendeels ongeschonden bleef. Wordt vervolgd.

EJW

Patatzaak

Op pagina 6 wordt verondersteld dat de oudste patatzaak van Nederland in 1936 in Roosendaal werd geopend. Blijkens een artikel uit het Historisch Nieuwsblad (sept. 2002 pag. 41) werd de eerste friettent al in 1930 in Eindhoven geopend. Of deze gegevens volstrekt met elkaar in tegenspraak zijn, is moeilijk te zeggen: een friettent kan zijn een mobiele kar of zelfs een redelijk permanent houten hok, terwijl onder een patatzaak – althans naar ik aanneem – verstaan moet worden een in een (winkel)pand ingerichte permanente ruimte waar patatbakker en klanten zich bevinden. In Leiden was het gemeentebestuur niet erg geporteerd voor een patatkraam op de markt of op een vasteventersplaats, zoals blijkt uit diverse archiefstukken uit 1937.

Hopend met deze zoutstrooierij de geschiedwetenschap weer een micrometer verder geholpen te hebben, tekent

P.J.M. de Baar

Verkooppunten Stielz

Boekhandel De Kler
Boekhandel De Kler
Boekhandel Kooyker/Ginsberg
Gemakswinkel Oud Leiden
Gemakswinkel Oud Leiden
Gemakswinkel Oud Leiden
Gemeentearchief Leiden
Kantoorboekhandel EIVé
Sigarenmagazijn T. Filemon
Sigarenmagazijn Ter Haar
Tijdschriftenhandel Walk Inn
Tijdschriftenhandel De Boekelier

Breestraat 159
Kempenaerstraat 39b
Breestraat 93
Hoge Rijndijk 106
Kennedylaan 3
Standerdmolen 27
Boisotkade 2a
Nieuwe Rijn 83
Bevrijdingsplein 1
Haarlemmerstraat 249
Breestraat 163
Breestraat 107

Leiden
Oegstgeest
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden

Inlichtingen over de distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. 071-5212605.

ADVERTENTIES

DE WERELD OM JE HEEN.

architecten
AIV B.V.
ingenieurs

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax.: (071) 531 83 74

 Het Motorhuis
Bewoogst het verschil!
OPEL
Vondellaan 80, Leiden, tel. 071 - 535 18 00. www.motorhuis.nl

museum . **naturalis**
Darwinweg
Leiden

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071-568 76 00

dichter bij de natuur

Wie biedt u de basis voor uw beslissingen?

Research voor Beleid Holding

sinds 1979

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?
www.maatschoenen.nl